

Újpesti

Helytörténeti Értesítő

2007. szeptember XIV. évfolyam 3. sz.

Akkor most képzeljük magunkat, teszem, a harmincas évekbe.

Az már könnyű, azt kell gondolni csak, hogy a saját nagyszüleink vagyunk.

Persze fiatalon.

És ha ez megvan, már csak ki kell sétálni, mondjuk, egy nyári napon, a főtérrre, és leülni a padra a buszmegálló elé. Mert már van buszmegállója is a főtérnek, szép, ápolt parkocska közepén (hova lettek a háború előtti fák, csak nem vágták ki őket?), meg persze buszvonal is, nem is egy. A busz nem jár túl gyakran,

de erre nincs is igény. Aki teheti, a Dunaparton pihen ebben a szörnyű melegben. A városházán se folyik nagy munka, a spaletták leeresztve, ne fakuljanak hiába a fotelhuzatok. Van időnk hát elüldögelni ott a padon, nézegetni a földszinti üzletek portálját (kávéház, fodrász, bútorraktár is akadt közöttük), figyelni a ritka járókelőket, meg azt a biciklistát, ki nehéz kosarat cipel a hátán.

Egy kicsit az egész várost szimbolizálva ezzel.

Várunk a buszra és észrevétlen kereközünk a háború felé. □ *Jolsvai András*

Újpest. Városháza.

Száz éve történt...

Az újpesti sajtó 1907. harmadik negyedévi cikkeiből idézünk

„Hoffer mérnök jelentette, hogy az István-tér rendezése 40 ezer koronába, a Király-utca kövezése a Diófa-utczáig (ma: Kassai) és a Mária-utczá kövezése 12 ezer koronába, a Baross-utczának szegélykövel való ellátása 2000 koronába, a Csokonai utczáé 600 koronába került. Összesen 55.600 koronát fordított a község utcák rendezésére. Jelentette továbbá, hogy e munkálatokat helybeli iparosok végezték.” (Ujpesti Közlöny, július 28.)

„Községünknek rendezett tanácsú várossá való végleges átalakulása immár csak napok kérdése. A választók névjegyzékének jogerőre emelkedése után kiiratnak a választások s városunk 200 új »atyja« elfoglalja helyét a képviselőtestületben, hogy megkezdje tevékenységét Ujpest »község« »városi« életének hajnalán.” (Ujpest, augusztus 4.)

„Elvitázhatatlan, hogy az elsőség e feladatok között a politikai gazdasági és szociális téren jelentkezőket illeti meg, de nem utolsó rendű, sőt a jövőre való kihatásában a többiekkel egyenrangú a művelődés ügyének erőteljes, buzgó felkarolása. [...] Kulturális intézményünk, a város lélekszámát tekintve édeskevés van. Igaz, vannak mintaszerű tanintézetek, a munkásképzőben is szorgos munka folyik, sőt művészeti téren az Ujpesti Conseruatorium úgy működésében, mint eredményeiben messze kiemelkedik társai közül – azonban igazi kulturális központunk, ahol a városunk közönsége a lelki tökélesedés jegyében alkalmat, módot és eszközt találna az érintkezésre, a tanulásra, – eleddig nincsen.” (Ujpest, augusztus 4.)

„Ujpest legszebb háza kétségtelenül Nasser testvérek ékszeráruháza, mely teljesen elkészült és úgy külső dísz, mint belső komforttal berendezett helyiségei elsőrendűek Ujpesten. Nasser testvérek a ház tulajdonosai már be is költöztek régi jó hírnevű üzletükkel

s a nagy közönség pártfogását kérik ezután is.” (Ujpesti Közlöny, augusztus 4.)

„Holnap, hétfőn délelőtt 11 órakor Fazekas István alispán elnöklete alatt városunk képviselőtestülete tisztújító közgyűlést tart. Holnap fogják megválasztani a polgármestert, tiszti főügyészt, árvaszéki ülnököt és a főszámvevőt. A polgármester dr. Ugró Gyula lesz. A tiszti főügyészi állásra pályázott eddig: dr. Boros Mór, és dr. Miklós Antal. [...] Az árvaszéki ülnöki állásra komoly pályázók: Adamis Lajos, Deutsch Jenő és dr. Fehér Márton.” (Ujpest, augusztus 18.)

„Ujpest községnek r.t. várossá való átalakulása közeleg a befejezés felé. Megválasztotta polgármesterét s egyéb képviselőit, most még a szabályrendelet megalakítása van hátra. [...] A polgármesteri állásra egyedül dr. Ugró Gyula pályázott, így egyhangúlag lett megválasztva. [...] Ezután következett a tisztújítás. Árvaszéki ülnöki állásra pályáztak: Papp Szilágyi Tibor, Deutsch Jenő, dr. Fehér Mór, Adamis Lajos. A kijelölő választmány egyedül Adamis Lajost jelölte, mire a közgyűlés egyhangúlag dr. Adamis Lajos ügyvédet választotta meg. Főszámvevő lett Kiszela Vilmos, pénztáros Radics Dávid és közgyám Emmerling Rezső, mindannyian közfelkiáltással választották meg. A főügyészi állásra pályáztak: dr. Korbai Károly, dr. Darvas Béla, dr. Kálmán Ödön, dr. Aradi Béla, dr. Boros Mór, dr. Cserba Dezső, dr. Miklós Antal. [...] Mivel 24 képviselő írásban névszerinti szavazást kért, az alispán elrendelte. [...] Beadatott 159 szavazat, ebből egyet érvénytelennek nyilvánítottak mivel két nevet írt rá az egyik túlbuzgó városatya. [...] Boros Mór dr. kapott 92 szavazatot, dr. Miklós Antal 47-et, dr. Kálmán Ödön 18-at, dr. Korbai kapott 8 szavazatot, dr. Darvas Béla 1-et. Eszerint dr. Boros Mórt abszolút többséggel városi főügyésszé választották meg.” (Ujpesti Közlöny, augusztus 25.) (Összeállította: Szöllősy Marianne)

Az Újpesti Helytörténeti
Alapítvány lapja

Alapító szerkesztő:
KADLECOVITS GÉZA

A szerkesztőbizottság elnöke:
DR. SIPOS LAJOS

A szerkesztőbizottság tagjai:
HIRMANN LÁSZLÓ
DR. KÖRÖS ANDRÁS
NEUFELD GYÖRGYNÉ
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Szerkesztő:
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Munkatársak:
IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA
KÖRÖS ANIKÓ
KRIZSÁN SÁNDOR
DR. SALLAI JÁNOS
SZÖLLŐSY MARIANNE

Számunk szerzői:
BERDA JÓZSEF *költő*
DR. GERBER ALAJOS *fogorvos,
bitoktató*
HIRMANN LÁSZLÓ *tanár*
IVÁNYI JÁNOS *okleveles építőmérnök*
IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA
okleveles építőmérnök
JOLSVAI ANDRÁS *író, szerkesztő*
JOZEFKA ANTAL *vegyésszármazott*
KLIMA LAJOS *az újpesti
fiúgimnázium első igazgatója*
DR. KRISKA GYÖRGY *egyetemi
adjunktus (ELTE)*
KRIZSÁN SÁNDOR *gyűjteménykezelő*
DR. SZEKERES JÓZSEF *nyugalmazott
főlevéltáros*
SZÖLLŐSY MARIANNE
helytörténetgyűjtemény-vezető

Szerkesztőség:
1043 Budapest, Tavasz u. 4.
Tel.: 231-6000, fax: 369-5351
Kiadja: Ady Endre Művelődési
Központ
Lapterv: BANGA FERENC
Műszaki szerkesztő:
GELLÉRT KATALIN
Nyomdai kivitelezés:
NAGY ÉS TÁRSA
Felelős vezető: SZÜCS ERNŐ

Újpesti

2007. szeptember XIV. évfolyam 3. sz.

Helytörténeti Értesítő

Városháza (részlet)

1	JOLSVAI ANDRÁS <i>A harmincas évek</i>
Múltidéző	
2	<i>Száz éve történt... Az újpesti sajtó 1907. harmadik
negyedévi cikkeiből idézünk</i>
Összeállította SZÖLLŐSY MARIANNE
Tanulmány	
4	DR. SZEKERES JÓZSEF <i>Újpest horgonyos címere, a dunai
révek, a hajók és az újpesti téli kikötő</i>
Közlemények	
9	KLIMA LAJOS <i>A régi újpestiek és a Duna</i>
10	SZÖLLŐSY MARIANNE <i>Százéves belügyminisztériumi
engedély</i>
13	DR. GERBER ALAJOS <i>Az újpesti Kolping zászló
a Kolping világszervezet ünnepén</i>
14	KRIZSÁN SÁNDOR <i>Újpest közlekedése a várossá
nyilvánítás előestéjén, 1. rész</i>
17	JOZEFKA ANTAL <i>A Hősök ligete</i>
18	IVÁNYI JÁNOS <i>Sándy Gyula újpesti postapalotája</i>
21	DR. GERBER ALAJOS <i>Katholikus Élet</i>
23	IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA <i>Berda József: A szellem
nevében</i>
24	DR. KRISKA GYÖRGY <i>Városi élővilág</i>
Híres újpestiek	
26	HIRMANN LÁSZLÓ <i>Szalay Sándor</i>
Interjú	
29	SZÖLLŐSY MARIANNE <i>Hatvanöt évig volt bűséges
a cérnagyárhoz</i>
32	Helytörténeti hírek

Újpest horgonyos címere, a dunai révek, a hajók és az újpesti téli kikötő

1840-ben adta ki gróf Károlyi István Új-Megyer község alapítólevelét és hívta életre a községi szervezetet. 1841-ben fordul elő először az iratokban az Újpest elnevezés, hogy azután 1844-től kezdve általánosan elfogadottá legyen. Anonymus nyomán ismert tény, hogy a honfoglaló magyar törzsek a későbbi Szentendrei sziget déli végétől nem távol fekvő, az ősidők óta ismert Duna-szakaszon keltek át a folyamon. Az átkelés biztonságos fenntartása érdekében a két szembefekvő parton őrségek maradtak hátra, és így fejlődött állandóan lakott településsé még a korai középkorban Káposztásmegyer és Békásmegyer. A 17. század törökellenes háborúi során mindkét község elpusztult, de a rév jelentősége nem csökkent, és a következő két évszázad folyamán a települések is újraéledtek, megtartva korábbi elnevezésüket. Új-Megyer község területét a révtől délre jelölte ki az alapító, így a kapcsolat a dunai átkeléssel kézenfekvő. Az alapító okirat negyedik pontjában írásba is foglalták az új lakóknak a folyammal kapcsolatos jogait: „A Káposztás-megyeri Dunaparton az Uraság által kimutatandó helyen való kikötő minden lakos által szabadon és közösen használhatik, úgy mindazonáltal, hogy a Duna hajókázás és az azzal egybekötött hajóvontatás akadályozva ne legyen.”

Ismert az az emberi törekvés, hogy valamilyen új kezdeményezést, alapítást lehetőleg valamilyen lényeges történelmi eseményhez kapcsolja, vagy valamilyen rendkívüli eseménnyel, előjoggal hozza valamilyen formában szimbolikus kapcsolatba. Úgy véljük, ezért került a kétágú horgony először Újpest község pecsétjébe (Újpest község pecsétje 1840 felirattal), majd az 1868. évi nagyközséggé alakulást követően az elődcímerbe. Ennek meglétét az 1907. évi rendezett tanácsú várossá alakulást követően a belügymini-

isztériumi Törzskönyvi Bizottság címeradományozó határozata tartalmazza, amely a régi címer átalakításával is foglalkozik. Az Újpest városi címer: „...álló csücskös talpú pajzs, melynek vörös mezejében arany horgony lebeg, a pajzsra pedig arany korona van helyezve, e kettőnek a színe képezi a város színét is. A város pecsétje köralakú, melynek közepén a fent ismertetett címer, a körül pedig a Pest, Pilis, Solt, Kiskun vármegye Újpest r. t. város 1907 körirat van.” Megjegyezzük, hogy a címeren lévő korona a korai középkori ábrázolásokon feltüntetett ún. kis királyi koronával azonos. Sajnos a nagyközségi korszakból sem pecsét, sem címer nem ismert, de a tény az, hogy a címer horgonymotívuma az elmúlt 167 év folyamán nem változott. A város időszakonként Budapest legjelentékenyebb elővárosának szerepét is betöltötte, ma a főváros egyik legfejlettebb és legnépesebb kerülete. A horgonymotívum jelentősége azonban eléggé elhalványult, kapcsolatban a révátkelés és a dunai hajózás sajnálatos visszafejlődésével.

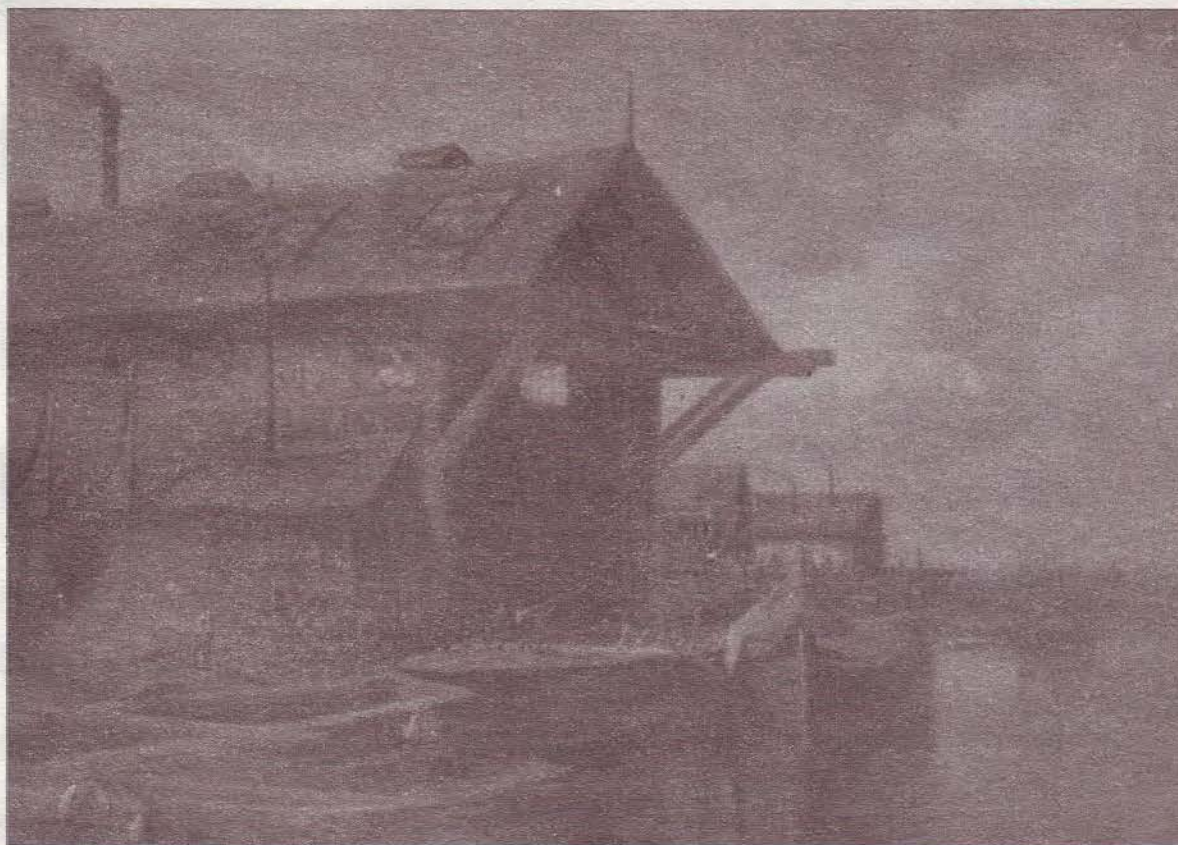

Az alapító okiratban szó esik a „Duna hajókázás és az azzal egybekötött hajóvontatás”-ról. A Duna az egyik legjelentősebb európai vízrendszer, írásos emlékek vannak arról, hogy már 3500 évvel ezelőtt is hajózták, a népek vándorlásának és kereskedelmi kapcsolatainak egyik fő útvonala volt. S bár az 1830-as évektől megindult a rendszeres gőzhajóforgalom Bécs és Budapest között, a dunai áruszállítást ekkor még döntően fahajókkal, tutajokkal bonyolítják le. Ismert volt a fedeles és nyitott, tölgyfából készült gabonaszállító, a só- és áruszállító fahajó. Számuk változott, de általában néhány ezer fahajó és több ezer tutaj vett részt a forgalomban. A német-osztrák tartományokból többnyire telepéseket, kereskedőket és katonákat hoztak. A gályák, de-

reglyék, sajkák és tutajok lefelé a víz sodrásával jöttek, kormány, vitorla és evező inkább csak az irányításához kellett. A fahajók a mai uszályokhoz hasonlítottak, 30-40 méter hosszúak, 1,5-2 méter magasak, többnyire tetővel fedettek, 1000-6000 q befogadóképességűek voltak. A tutajok a Nyitra, a Garam, a Vág és az Ipoly folyókon leúszva haladtak; épület- és tűzfát, faszenet szállítottak. Észak felől mintegy 8000-9000 hajó érkezett, s ezek általában a mai pesti Lánchídfőnél kötöttek ki. A tutajok faanyagát értékesítették, de sokszor a fahajók sorsa is így teljesedett be. Az 1840-es évek derekáiig létezett hajóhidat déli irányban csak 1000-2000 fahajó keresztezte, a több ezer tutaj mellett, melyek faanyagát az Alföldön jobb áron értékesíthették. Bécsből Pestig az út öt-hat napig tartott.

Sokkal bonyolultabb volt a fahajók vontatása, amit a víz sodrása, a szabályozatlan partok és folyammeder akadályozott. Pestről Bécsbe az utazás húsz-huszonöt napig tartott. Többnyire két összekötött hajót vontattak felfelé, ehhez tíz-húsz hajósra, huszonnégy

pár lóra és hajtókra volt szükség. Ahol a lovak nem voltak alkalmazhatók, emberi erővel történő gyalogvonta jött számításba. Egy hajóvontató csoportot harminc-negyven fő alkotott, gyakori volt rabok beállítása, de a magas halálózási arány miatt a rabok alkalmazása megszűnt. A Duna-menti településeken kialakult a vontató lovasgazdák és gyalogvonták vállalkozóinak csoportja. Az ár ellenében történő vontatás körülményes és igen költséges vállalkozás volt. Akadályozta a hajóvontatást a sok vízimalom is. Az 1800-as évek közepén egyedül a pest-budai folyamszakaszon négyszáznál nagyobb számú vízimalom üzemelt. A Dömsöd-Pest közötti forgalmat lebonyolító hajókat még az 1840-es években is emberi erővel vontatták fel Pestre. Ha az utas segített a hajót húzni, akkor 20 krajcár volt a viteldíj, ha nem, és a fedélzetén pipázott, akkor 40 krajcár. Az emberi hajóvontatás tiltásáról még az 1860-as években is intézkednie kellett a Helytartótanácsnak, majd az 1868-ban megalakult Vasúti és Hajózási Főfelügyelőségnek.

Telepy Károly: Újpesti hajógyár, 1876

A hajózási idény az áradásokhoz kapcsolódva, mindössze néhány hónapon át tartott. Ezért nőtt meg a délről észak felé haladó irányban Komárom és Győr jelentősége, mert a homokpadok, a szabályozatlan meder és az alacsony vízállás miatt a gabona-, bor-, só- és más árucikkeket szállító hajók feljebb már nem voltak vontathatók. Itt kirakták az árut, amely fogatokon, majd a Pest-Bécs vasútvonal kiépülését követően az 1850-es évektől kezdődően vonaton került továbbszállításra a nyugati felleveőpiacok felé. Ezekben az években lendült fel a megyeri rév forgalma is mindkét irányban. A révkikötő mellett saját kikötőt létesíthetett az osztrák érdekeltségű Első Cs. Kir. Szab. Duna-Gőzhajózási Társaság is. Hasonló jelentőséget nyertek a Margitszigettől délre fekvő Jenői-rév és a Tabánnál lévő Kispesti-rév, amely a későbbi hajóhidak telepítési helyévé alakult át.

Az írásos és tárgyi emlékek tanúsága szerint a mai Budapest partjai mentén több évszázad óta létezett az egyes mesterek által folytatott fahajó- és vízimalom-építés. A pesti, komáromi és győri fahajóépítő műhelyek sorából emelkedett ki a szobi fahajóépítő gyár s tulajdonosa, Luczenbacher Pál, aki a felsőház padsoraiba is bejutott. A korai összeírások tanúsága szerint Újpesten is mindig szerepelt a névjegyzékben néhány hajós és hajóépítő, de az újpesti fahajóépítés csak azt követően vált a város fejlődésére is kiható jelentőségűvé, hogy 1858-ban kiépítették az újpesti téli kikötőt.

Ismert tény, hogy Széchenyi István 1830-ban a Pesten épített Desdemona evészahajóval beutazta a Dunát, s több ízben is állást foglalt a Pesttől délre elterülő Duna-szakaszon egy nagyobb kikötő létesítése mellett, amely nemcsak a hajózási forgalmat szolgálta volna, hanem a folyamon történő jégzajlás megindulását követően a hajók téli menedékhelyének szerepét is betölthette volna. A fejlődés iránya azonban másként alakult. A dél-pesti kikötő helyett a Széchenyi által Angliában vásárolt Vidra gőzkotró, Clark Adám vezényletével az Óbudai-nagysziget öblét kezdte kikötő, majd hajógyár céljára kialakítani. Néhány év múltán

azonban kitűnt, hogy a hajógyári-szigeti kikötő öble igen kicsiny, s a Dunagőzhajózási Társaság nem is szívesen fogadott be idegen vízijárműveket.

1850-ben, a politikai helyzet némi enyhülését követően, újból felerősödött a nagyobb téli kikötő létesítésére irányuló kezdeményezés. Most azonban már nem Pesttől délre, hanem éppen a város másik felén, a Népsziget északi vége és az Újpest felé vezető partmenti út, a Váci út közötti folyam-meder gátépítés útján történő lezárásával alakították volna ki a téli kikötő öblét.

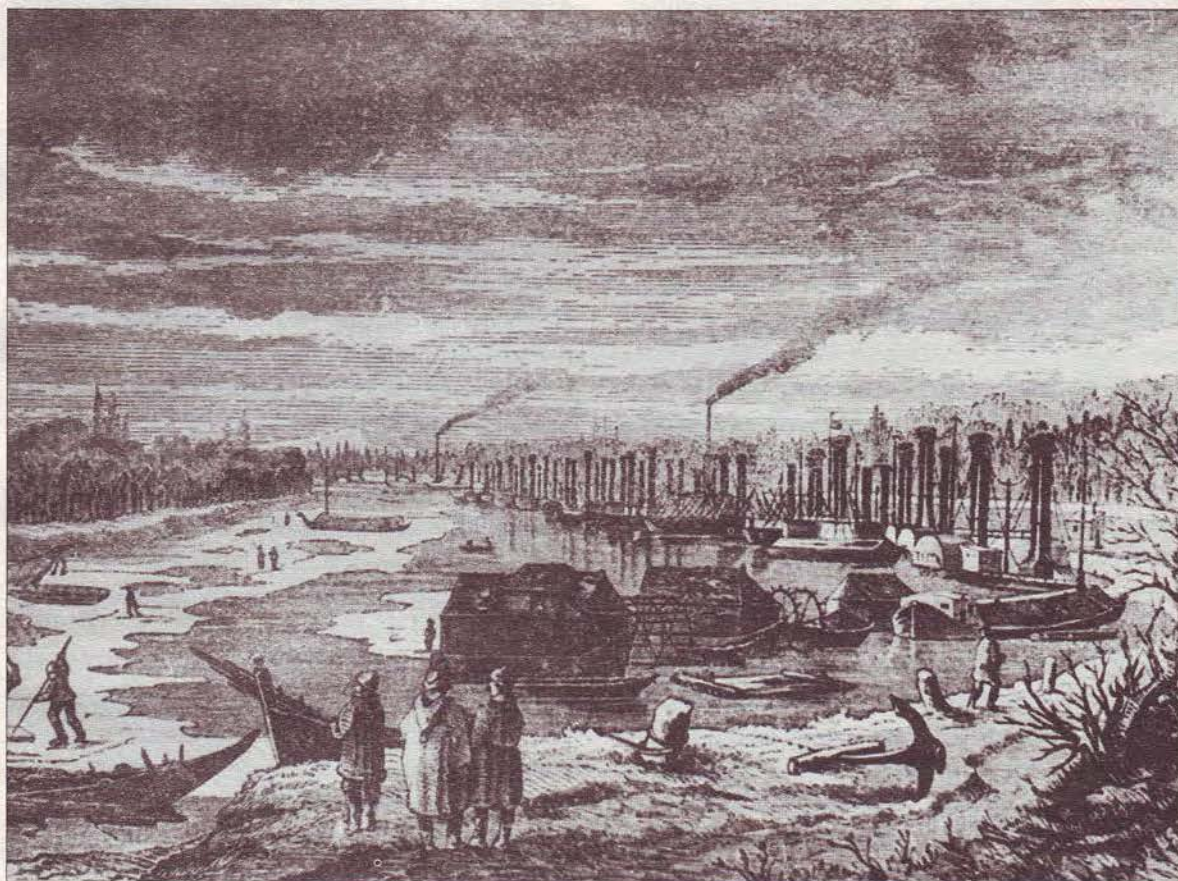
Korabeli újsághírek szerint Clark Adám is megsejmelte az újpesti Duna-ágot, majd 1851-ben közreadta javaslatait a kikötő kialakítására. A kivitelezési munkálatok mégsem indulhattak meg a sziget és a szemben fekvő partszakasz tulajdonlásának tisztázásáig és a nem kis összeget igénylő beruházási költség viselőjének megtalálásáig. Másrészt a dunai hajóforgalom szabaddá tételére vonatkozó tárgyalások befejezéséig, a Duna nemzetközi vízi közlekedési útvonallá nyilvánításáig nem is volt indokolt a költséges munkálatok megkezdése. Végül a krími háborút lezáró párizsi konferencia, mely egyéb kérdésekkel is foglalkozott, 1856 márciusában a Duna-karta elfogadása útján szabaddá tette a teljes Duna-folyamon a nemzetközi hajózási forgalom felvételét. 1857-ben a Duna-menti államok újabb megállapodást írtak alá a hajózás gyakorlati kérdéseiről.

1856 őszére az abszolutista osztrák kormány, amely a Duna-kartát aláírta és ezzel a Duna hajózásának lehetővé tételére vonatkozó kötelezettségeket is vállalt, elfogadta az újpesti téli kikötő létesítésének tervét, és gyakorlati lépéseket tett a kivitelezési munka feltételeinek megteremtésére. 1856. október 30-án a Császári Vízépítészeti Hivatal megvásárolta Pest város tanácsától az újpesti Dunaszigetet (Szűnyog- vagy Népsziget néven is ismert volt), majd egy évvel később a szigettel szemben fekvő partszakaszt. 1857 tavaszán megkezdődött az újpesti sziget északi vége és a szemközti Dunapart között az elzárásgát építése. 1857 őszére az elzárásgát felépítése befejeződött, s bár a teljes kivitelezés,

mely végül 800 000 osztrák forintot emésztett fel, csak 1863-ban zárult le, már ez év telétől menedékül szolgált a faalapanyagú dunai úszójárműveknek. Hírlapi kacsának tekinthetők azok a riportok, melyek szerint 1854-ben Clark tervei szerint megindultak a kivitelezési munkálatok, majd 1856-os kezdésről közöltek a korabeli lapok híreket s végül az 1860-as befejezésről is hírt adtak. A forrásanyag hiányossága miatt nem állapítható meg, hogy végül is kinek a tervei szerint folyt a kivitelezés. Az kétségtelen, hogy Clark járt Újpesten és 1852-ben elkészítette a maga terveit, de hogy a kivitelezés teljes egészében ezek szerint történt volna, az kérdéses. Valószínűleg itt is az történt, ami a Budai Várhegy alatti alagút terveinek véglegesítésénél volt megfigyelhető: Clark terveit felhasználták, de a végső megoldás terveit az illetékes építészeti hivatal dolgozta ki. A közelmúltban megjelent Újpest lexikon bár határozottan állítja, hogy a kikötőt Clark tervezte, csupán egy évvel korábbi Pesti Hírlap cikket tud

felhozni állítása bizonyítására. A kérdés még nincs lezárva, több korabeli forráscsoport még feltáratlan, de az tény, hogy a csaknem egy évtizeden át elhúzódó kivitelezés kapcsán Clark neve nem kerül említésre.

Az újpesti téli kikötő a legnagyobb dunai kikötő volt. Partterületének hossza mintegy 2,5 km, a vízmélység átlagosan 2 m. A kikötő 34 ha (kb. 75 katasztrális hold, azaz kb. 400 000 nm) terjedelmű. A későbbi kibővítésekkel együtt mintegy ezer folyami fa-, gőzhajó és más vízijármű befogadására volt elegendő. 1873-ban, miután az elzárógátban kiépített öt vízbevezető nyíláson át csak kevés víz folyt be a kikötőöbölbe, viszont egy sor újpesti gyár szennyvizét is oda vezették, elkerülhetetlenné vált a zsilipépítés. A faszerkezetű zsilip 85 000 forintba került, arról nincs adat, hogy az 1899-ben felépült vasszerkezetű zsilip mennyibe került. A partfalak kiépítését követően 30 tonna teherbírású, pályán mozgatható darut is felszereltek, amely egyaránt szolgálta a hajórakományok kiemelését

Az újpesti kikötő télen (Greguss rajza nyomán Rusz Károly metszete)

és az 1880-as években létezett két nagyobb szabású vashajógyár anyagszállításának fogadását, nagyobb súlyú hajótestdarabok mozgatását.

A téli kikötő részleges üzembe helyezését és a Duna-hajózás nemzetközivé tételét követően a folyam magyar szakaszán megjelentek a Bajor Hajózási Vállalat és mintegy négy-öt kisebb jelentőségű hazai társaság gőzhajói is, mintegy megerősítve, mennyire indokolt volt a kikötő létesítése. Az osztrák érdekeltségű gőzhajózási társaság monopóliumának tényleges megtörése, néhány sikertelen kísérletet leszámítva, azonban csak mintegy 35 évvel a kikötőépítést követően, a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt. 1894. évi megalakulásával vált lehetségessé.

A téli kikötő első képes ábrázolása – mai ismereteink szerint – a Magyarország képekben című, 1867-ben kiadott mű első kötetében található. Az újpesti kikötő télen című Greguss rajz nyomán Rusz Károly készített metszetet. A jégtábláktól uralt kikötő-öbölben fahajók, gőzösök és vízimalmok láthatók. Az öböl déli bejáratánál két-három fős embercsoportok csákányokkal, baltákkal törik a jéget; a szabad vízfelületen néhány csónak úszik. A kikötősziget látható része fákkal sűrűn borított, míg a partfelőli oldalon az újpesti címerhez hasonló, nagyméretű kétágú horgony fekszik, mellette három kucsmás, téli bundás, vélhetően hajósemler áll. A kikötőpart még csak részben van kőfallal kiépítve, és a háttérben több újpesti üzem füstölgő kéménye látszik. Minden valószínűség szerint a kép két-három évvel korábbi állapotot tükröz.

A kikötő, a sziget és a partszakasz kezelését az Óbudai Kincstári Jóságigazgatóság és az általa irányított Kikötő-felügyelőség látta el. E szerv állapította meg a bérleti díjakat, határozta meg a kikötött hajók személyzetének jogait és köteleességét. Újpest és Pest város igazgatása részéről ez a komplexum területenkívüliséget élvezett, mert sem a községi, városi, sem a megyei hatóságok intézkedési, adószedési joggal nem rendelkeztek.

A kikötő védett öblének partszakaszain ideális feltételek kínáltak a hajóépítés céljaira. Nem véletlen, hogy a fahajóépítő mes-

terek siettek a kincstártól néhány száz négyszögölnyi területet bérebevenni. A bérleti díj kedvező volt, egyetlen zavaró pontját a szerződésnek az jelentette, hogy a kincstár kikötötte a felmondási és a területkiürítési jogát. Ez azonban nem jelentett komoly akadályt a fahajóépítés szempontjából: az alapanyag a folyón leúszó tutajok alakjában „házhoz jött”, jelentékenyebb gépekre nem, inkább jó fa-megmunkáló szerszámokra volt szükség. A néhány nélkülözhetetlen fafészter felállítása vagy éppen elbontása nem jelentett megoldhatatlan és pénzigényes munkát. Mai ismereteink szerint a kikötőben vasútszályokat építő, pesti születésű Hartmann József, az újpesti hajóépítés úttörője, 1864-65-ben jelent meg a kikötő területén, és üzemé céljára 10 000 négyszögöl nagyságú területet bérelt a kikötőszigeten, s feltehetően nem zavarta meg a fahajóépítőket. Az 1860-as évek végén több vashajóépítő gyár is letelepedett a kikötőben, a fahajóépítés – miután a gőzhajózás és a vas hajótestek egyeduralma megkérdőjelezhetlenné vált – mindinkább összezsugorodott. A legtöbb fahajóépítő, bérleti szerződésének lejártát követően, már nem létesített új megállapodást.

Az emberi társadalom gazdasági életének területén a fejlődés nem robbanásszerűen, hanem evolúciós módon megy végbe: a fahajók, bár elvesztették a harcot a vastestű gőzhajókkal szemben, még évtizedeken át tényleges szereplői a Duna-hajózásának. Bizonyosságul elegendő itt utalni a kikötő forgalmi adataira, melyek jelenleg csak 1907-től ismertek, bár lehet, hogy a Magyar Országos Levéltárban őrzött Óbudai Kincstári Jóságigazgatóság és a korabeli minisztériumok irataiból korábbi statisztikák is előkerülnek még. Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy 1930-ig évente 200-400 fahajó, 20-30 fából készült álló- és lakóhajó, 2-3 vízimalom, 100-200 dereglye és ladik és 500-700 tutaj (1914 után már csak 100-200) talált a zajló folyam előtt menedéket Újpesten. Tizenhárom év alatt mintegy 40 000 vízi jármű vette igénybe a téli kikötőt. Igaz, 1873-tól, a főváros új határainak megvonását követően már csak a mai összekötő vasúti hídtól északra fekvő terület tartozott Újpesthez, de az elnevezés nem változott az újabb időszakokban sem. □

A régi újpestiek és a Duna*

Újpest, a Duna-menti községekhez hasonlóan, rajongó szeretettel csüngött a partjait nyaldosó folyam szürke habjain. Első háza a Váci út keleti oldalán és a beléje torkolló Fő út (Árpád út) kelet felé kapaszkodó magaslatain épültek. Az első telepesek, főleg azok, akik Duna-menti községekből települtek ide (hangsúlyozni kívánom, hogy óriási tévedés, mintha a lakatlan pusztaságban Lőwi Izsáknak lett volna kedve telepet létesíteni elsőnek), szóval az első telepes Mildenerger Márton és promontori atyafiai, ismervén a Duna szeszélyes áradásait, nem közvetlenül a parton, hanem az országútnak a magaslatokra kapaszkodó lejtőire építették házaikat. Akkoriban ugyanis (1831-ben, sőt jóval utóbb) a Szűnyog-sziget valóban sziget és nem félsziget volt, mint manapság. Zsilipnek még nyoma sem volt. A szigeten még nyár idején is járhatatlan, hínáros pocsolyák, óriási békatavak s szűnyogtelepek poshadtak. A sűrű ősvadon óriási fái lombig vízben állottak, telve csúszó-mászó állatokkal, siklókkal, vadludakkal, kacsákkal és egyekkel. Nem bántotta őket senki. Kinek is jutott volna eszébe őket megzavarni?! Az ingoványokba elmerülni senki sem vágyott. Télutóján s tavaszkor a Duna vize meg szokott duzzadni. A múlt század elején szabályozatlan medréből rombolva kiáradt és évről évre elöntötte a parti vidéket, a szigetet teljesen elnyelvén. Ennek ismerete készítette Mildenergeréket, hogy házaikat biztonságosabb magaslatok lejtőire építsék. Később ugyan egy pár ház a Váci út jobb oldalán, a Duna-part közvetlen szomszédságában is épült, de azok évről évre víz alá is kerültek. A megismétlődő áradások csak az 1860-as években szűntek meg, amikor a Duna-szabályozás Újpest határára is kiterjedt. Ekkor szűnt meg a Szűnyog-sziget sziget lenni. A szabályozással kapcsolatban ugyanis elkerülhetetlennek mutat-

kozott egy hatalmas védgát emelése. Ez a Pannónia börgyár (régebbi gázgyár) tőszomszédságából kiindulva, nagy ívben elzárta a Duna szabad északi ágát, s végighaladt a Szűnyog-sziget nyugati oldalán, hogy egyszer s mindenkorra véget vessen a Duna rakoncátlan áradásainak. A cél elértett. Ám arra nem gondoltak, hogy a rév célszerű elzárása poshadttá teszi a kikötő vizét s penetránssá a légkört. E bajon utólag zsilip nyitásával segítettek, fölfrissítvén időközönként a kis Duna poshadt vizét. A védgát emelése nyomán a sziget járhatatlan ingoványai lassan megfogyatkoztak, de teljességgel a mai napig sem szikkadtak föl. Viszont milliónyi szűnyogtelepei mindenféle füstölés ellenére is keményen tartják magukat.

Ami már most a régi újpestiek Duna-szeretetét illeti, elég fölemlíteni a nyári fürdőzés és halászás kedvtelését. Egyikük sem a kis Duna-ágban ment végbe, hanem a nagy Dunában, a zsiliptől a dunakeszi határig, az akkori vízimalmok soráig. A Duna-part a zsilipektől kezdődően fákkal, cserjékkel, kórókkal, csalánnal s magas fűvel benőtt földsávként húzódott Vác irányában, akár a senki földje. A Duna vizébe vagy száz lépésnyire is be lehetett menni baj nélkül. A számtalan bokor és cserje kitűnően takaró vetkőzőnek bizonyult. A gyerekek s felnőttek százai jöttek ide strandolni, fürödni, úszni. Senki sem tiltotta meg nekik, senki sem kért érte ellenértéket. A part egész hosszában Újpesté volt. Nem úgy, mint ma. Sajnos egy részét ma a gyárak veszik igénybe, másik óriási területét a fővárosi vízművek sajátította ki – városunk halálos kárára. Van ugyan valami strand is, de nem az újpestiek részére – sajnos! □

*Anekdóták Újpest múltjából, Újpest, 1943.

Százéves belügyminisztériumi engedély

Újpest község képviselőtestülete 1906. október 1-jén tartott közgyűlésén határozatot hozott, hogy Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegye közgyűléséhez fordul támogatást kérve a belügyminiszterhez eljuttatandó várossá nyilvánítási kérelem tárgyában. A támogatást meg is kapta, így november utolsó napjaiban ifj. Andrássy Gyula belügyminiszter kezeihez érkezett a kérvény. Az okiratot 1173 adófizető helyi polgár írta alá, mellyel a települések szervezeti átalakításáról szóló 1886. évi XXII. törvény (a kérelmező szempontjából legfontosabb) 151. paragrafusában foglaltaknak eleget tettek. Ez ugyanis azt a kitélt teszi, hogy a kérelmet a község adófizető lakosai többségének kell támogatnia, s egyben vállalniuk kell a működéshez szükséges szellemi és anyagi erő biztosítását is. A vármegye támogatását az adminisztrációs feladatok századfordulón bekövetkezett jelentős megnövekedése indokolta, mely Újpest [korabeli helyesírással: Ujpest] lakosságának számbeli növekedése és iparának rohamos fejlődése következtében a járási, megyei hivatalokra hárult. E feladatok elsősorban

az adó-, ipar- és árvaszéki ügyek intézését jelentették, melyek nem tartoztak a községi eljáróságok hatáskörébe.

A kérvény belügyminiszteri megválaszolása a következő év júniusáig húzódott, mert ugyanezen időben és a területi kapcsolódás okán felmerült Rákospalota és Újpest községek fővároshoz való csatolásának ügye. Ehhez azonban az akkor hatályos fővárosi törvény módosítását kellett volna elvégeznie a kormánynak. Újpest több ízben is küldött-séget menesztett az elbírálás gyorsítása érdekében, de fél éven át semmi sem történt. A község képviselőtestülete végül határozatot hozott, hogy dr. Ugró Gyula bíró kérvényben sürgesse meg a döntést, és egy újabb delegáció személyesen gróf Andrássy Gyula belügyminiszternek adja azt át. A kérelem szövegét dr. Ugró Gyula Újpest monográfiája őrizte meg az utókor számára.*

„Újpest község képviselőtestülete 1906. évi október 1. napján tartott közgyűlésében egyhangúlag hozott határozattal elhatározta, hogy minthogy nem csupán a törvényes előfeltételek forognak fenn, de úgy lakosainak száma, valamint évi költségvetése hazánkban

Újpest község utolsó előjárósága. Álló sor: Sonnenfeld József, Vnuk Lajos, Piszter Vince, Ladányi Zsigmond, Lechner Ferenc, Berényi Antal, dr. Fadgyas Gyula, Ebrenwald László, Ziegler József, Hoffer Mihály. Ülnek: Emmerling Rezső, dr. Héderváry Soma, Ráday Antal, dr. Ugró Gyula, Csepreghy Pál, dr. Lichtmann Henrik, Gurányi István és Hevesi Vilmos.

nem egy törvényhatósági joggal felruházott városát meghaladja, ezért rendezett tanácsú várossá alakul át.

A vármegye törvényhatósága azt még 1906. évi november havában pártoló határozattal terjesztette fel Nagyméltóságod elé.

Ámde, noha azóta félét meghaladó idő telt el, kérelmünk elintézetlenül hever Nagyméltóságod vezetése alatt álló minisztérium irattárában.

E késelemnek – hallomásunk szerint – az volna az oka, hogy a kormány a fővárosi törvény revízióját vette tervbe, melynek során községünknek a fővárosba leendő bekebelezése is döntés tárgyát képezendi.

Kegyelmes Urunk!

Nem tudjuk, hogy Nagyméltóságod tényleg tervbe vette-e községünknek a fővároshoz leendő csatolását. Nem tudjuk azt sem, hogy a fővárosi törvény revízióját tárgyzó törvényjavaslat előmunkálatai az előkészítés milyen stádiumában vannak.

Azt azonban tudjuk, hogy a vonatkozó törvényjavaslatot ez ideig a ház asztalára nem méltóztatott letenni, s így nincs kizárva az a lehetőség sem, hogy annak tövényerőre lépéig még évek is eltelhetnek.

Mi azonban annyi ideig a jelenlegi keretben meg nem maradhatunk. Községünk 53000 lakosa minden legcsekélyebb iparügyben a Vácott székelő főszolgabírói hivatalhoz, árva ügyben a Budapesten lévő megyei árvaszékhez, adóügyben ismét Vácra kénytelen szaladgálni, végtelen sok időt veszítve, még több anyagi kárt szenvedve ez által.

A nevezett hatóságok munkakörüknek több mint a felét az újpesti ügyek teszik ki. Újpest lakossága, és így természetesen ügyfélforgalma is, rövid idő alatt megkétszereződött, s minthogy a megyei és a járási tisztviselők száma csak a régi maradt: ezért az ügymenet a köz rovására folyton fennakad, így például a váci főszolgabírói hivatal személyzete emberfeletti erővel teljesített munkásság dacára és a legteljesebb jóakarat mellett sem láthatja el a járás ügyeit a túlszaporodott munka és csekély létszám folytán, a megye pedig tekintettel arra, hogy Újpest a járásból kiválik, a szolgabírói hivatal létszámának emelését ismételt kérelemre is megtagadta, miért is csak természetes az, hogy egy-egy építési engedély elnyerése, bármely ipar vagy árvaügy elintézése – a jogkereső közönség végtelen hátrányára – félét is meghaladó időt igényel.

Újpest város első tanácsa. Álló sor: Csepreghy Pál, Kiszela Vilmos, Perich Károly, Lányi Ernő, Szurday Róbert, Theisz János. Ülnek: Hoffer Mihály, dr. Boros Mór, dr. Jarmatzky Sándor, dr. Ugró Gyula, Ráday Antal, dr. Héderváry Soma, Hevesi Vilmos.

De végtelen nagy csapás e tarthatatlan állapot Újpest iparára és kereskedelmére nézve, mert az átalakulásra való tekintettel Újpesten az építkezés az idő szerint teljesen szünetel.

Mindenki várja a várossá való átalakulást, amely után a mai 8-10 évi házadómentesség helyett törvény szerint 15 évi adómentesség jár. Ez a kedvezmény úgy az építési anyag drágaságát, mint a túlságosan magasra emelkedett munkabért kiegyenlíti, miáltal a befektetett építési tőke gyümölcsözőbbé válik és így az építési kedvet is rendkívüli mérvben emelni fogja. Márpedig ha az építkezés Újpesten megindul, akkor nemcsak az összes iparágak, hanem a kereskedelem is virágzásnak indul, megszüntetvén egyben ama kétségbeejtő állapotot, hogy a rendkívüli nagy lakáshiány miatt a szegény emberek százai vagy túlszűfolt lakásokban, vagy emberi hajlékra alkalmatlan helyiségekben lakjanak, mellyel szemben a hatóság is úgyszólván tehetetlen, mert a kilakoltatás a lakáshiány miatt csak a szabad ég alá volna eszközölhető.

Kegyelmes Urunk!

Ez az állapot nem csupán tarthatatlan, de egyszersmind indokolatlan. Hiszen, ha a fővároshoz leendő csatlakozás aktuálissá fog válni, azt községünk rendes ügymenetének helyreállítása nemcsak gátolni nem fogja, sőt ellenkezőleg, azt csak megkönnyíti.

Ha Óbuda a fővárosba történt bekebelezését megelőzőleg egy évvel rendezett tanácsú várossá alakulhatott át, miért kelljen nekünk a jelenlegi kényszerzubbonnyban maradnunk, midőn a fővárosba leendő bekebelezésünk még oly távol álló és bizonytalan?

Mély alázattal kérjük nagyméltóságodat, hogy kegyeskedjék a község képviselőtestületének és a törvényhatóság közgyűlésének az átalakulás tárgyában hozott egyhangú határozatát jóváhagyni."

A törvényalkotás időigényessége miatt Andrassy miniszter végül a várossá nyilvánítás engedélyezését választotta. Nem kis része volt ebben Újpest bírájának, dr. Ugró Gyulának, valamint Ivánka Pál váci főszolgabírónak, aki az alispánhoz intézett leveleiben többször bizonyította, hogy a járás működését jelentősen könnyítené Újpest közigazgatási jogainak kiterjesztése.

Alábbiakban közöljük Andrassy Gyula belügyminiszter hivatalos engedélyének szövegét*:

Szám: 5381/1907.III.

A válaszirat alapjául szolgáló jelentés száma: 32003/1906.

Tárgy: Újpest nagyközségnek rendezett tanácsú várossá való átalakulása.

Újpest nagyközség képviselőtestületének 1906. évi október 1-jén 215 sz. a. hozott határozata, valamint a vármegye törvényhatósági bizottságának 1906. évi november hó 27-én tartott rendes közgyűlésében 32003/1785/1906 sz. alatt hozott véghatározata folytán Újpest nagyközségnek rendezett tanácsú várossá átalakulását az 1886. évi XXII. T.c. 150. és 151. §-ai alapján ezennel megengedem.

A bemutatott iratok tanúsága szerint ugyanis az átalakulást a községi lakosok és birtokosok azon része kívánja, mely a községben fizetett összes egyenes állami adónak felénél jóval nagyobb részét fizeti, s egyúttal igazoltatott, hogy a község az ezen átalakulás folytán reá nehezedő kötelezettségek pontos teljesítésére elégséges szellemi és anyagi erővel rendelkezik, s ekként mindazon követelmények, amelyek a rendezett tanácsú várossá átalakulás előfeltételül az 1886 évi XXII.t.c. 151. §-ban megállapítva vannak, a jelen esetben elég tetetett.

Minthogy továbbá az átalakulás iránti kérelem a községi képviselőtestület és a vármegyei törvényhatósági bizottság határozataival is támogatott, és ezek hozatala alkalmával sem fellebbezés, sem pedig ellenkérvény előterjesztve nem lett s így az átalakulás az egész lakosság és birtokosság egyhangú óhajával jelentkezik – mindezeknél fogva az átalakulás megengedését indokoltnak találtam.

A felterjesztett ügyiratokat oly felhívással küldöm meg a vármegye közönségének, hogy a község rendezett tanácsú várossá való átalakulásának tényleges keresztülvitele céljából szükséges intézkedéseket mielőbb tegye meg és az eredményről ide jelentést tegyen. Budapest, 1907. évi május hó 29-én.

Andrassy Gyula s. k.
Belügyminiszter □

* A dokumentumokat a mai helyesírás szabályainak megfelelően közöljük.

DR. GERBER ALAJOS

Az újpesti Kolping zászló a Kolping világszervezet ünnepén

1857-ben alakult meg Adolf Kolping szerzetes (korábban cipészinás és vándorsegéd) kezdeményezésére az első katolikus legényegylet. A mozgalom elsősorban az inasok és segédek életminőségét szerette volna javítani, keresztény válaszokat adott a szociális problémákra, a képzésre, a családi életre, a közösségépítésre. E mozgalmából nőtt ki a Kolping egyesület, majd a nemzetközi Kolping Szövetség, amely ma a világ legnagyobb katolikus szervezete. Hatvannégy országban szervezi és támogatja a fiatalok vallási és szakmai képzését, segíti a munkavállalók védelmét és a munkanélküliség elleni harcot.

Száztizenhat évvel ezelőtt, 1891-ben az újpesti iparosok megszervezték az Újpesti Katolikus Legényegyletet, mely több mint fél évszázadon keresztül fejtett ki áldásos tevékenységet, segítve Újpest iparos régiójának erőteljes fejlődését. Sok vezető egyéniség került ki az Egyesületből. 2002-ben, Újpesti Kolping Család Egyesület néven – századikként – kapcsolódtunk a megújult mozgalomhoz. Az elmúlt esztendőben, 2006. május 20-án, Budán, a Szent Imre Gimnáziumban és templomban tartottunk ünnepi megemlékezést a Magyar Katolikus Legényegylet 150 éves, és a Magyar Kolping Szövetség jubileuma alkalmából.

A Nemzetközi Kolping Szövetség öt-évenként közgyűlést tart. Idén – május 14 és 19 között – Mexikó után Magyarország látta vendégül az alsópáhoki Kolping Hotelben negyvenkilenc ország 280 küldöttét. A rendezvény május 14-én, a keszthelyi karmelita templomban, a Márfi Gyula veszprémi érsek celebrálta szentmisével kezdődött. Felemelő látvány volt a világ minden részéről megjelent Kolping családok zászlóinak bevonulása. Minket, újpestieket ért az a

megtiszteltetés, hogy a színes, gyönyörűen hímzett, történelmi zászlónkkal – amely az Újpesti Katolikus Legényegylet fennállásának ötvenedik évfordulójára 1941-ben készült – az egyesület világi elnökeként, elsőként vonulhattam az oltárhoz. Történelmi emlékek kijáró tisztelettel és érdeklődéssel készítettek számtalan fotót, hogy a világ különböző részein majd bemutassák az Újpesti Kolping Család jelképét. □

Dr. Gerber Alajos a történelmi zászlóval

Újpest közlekedése a várossá nyilvánítás előestéjén, 1. rész

1907 augusztusában a települést már két irányból határolta vasútvonal. Rév is üzemelt a Duna partjai között a Megyeri csárda vonalában, és óránkénti gőzhajó-összeköttetése volt Budapesttel. Szabályozott viteldíjrendszer alapján fuvarozták a tehetősebb polgárokat a helyi bérkocsik. Két villamosvasúti társaság öt viszonylaton közlekedtette itt villamosait, sőt újabb vágányfektetések kezdődtek. Most az 1890-es évektől a község várossá válásáig tekintjük át Újpest közlekedésének fejlődését, helyzetét.

Vasúti közlekedés

Az Osztrák – 1882-től Osztrák-Magyar – Államvasút Társaság Budapest–Marchegg irányú vonala a mai Nyugati pályaudvarból indult ki, településünket Palota vasútállomásnál érintette. Az erre igyekvő gyors- és személyvonatok mellett a fővárostól Palotáig úgynevezett munkásvonatok is közlekedtek, Újpest és Rákospalota dolgozói és tanulói ingáztak velük nap mint nap.

A vonalat 1891. augusztus 1-jével vette át a Magyar Királyi Államvasutak (MÁV). Az államosítás során a díjszabási rendszer is megváltozott, a MÁV személy- és poggyászdíjai léptek életbe, az addig érvényben volt menetkedvezmények megszűntek. Bevezették a zó-

nadíjszabást, amely szerint két fő díjszabási egység jött létre szomszédos és távolsági forgalomnak megfelelően. Olcsóbbá vált a főváros és Palota közötti utazás.

1894 nyarán a budapest-marcheggi vonalon fekvő Palota állomás nevét Palota-Újpestre keresztelték át.

Az ingaforgalomban utazók számára a MÁV egy heti időtartamra érvényes munkásjegyeket adott ki, melyek napi egyszeri oda-vissza utazásra voltak érvényesek. 1899. június 1-től az addig forgalomban lévő 10%-os kedvezményt biztosító fűzetjegyeket a MÁV visszaélések miatt beszüntette, helyette arcképes bérletjegyeket lehetett vásárolni. Az állomási harangjelzés, amely a vonatra való felszállást jelezte, 1897. május 31-én kereskedelemügyi miniszteri rendelet alapján megszűnt, június 1-jétől a váróhelyiségben kiáltással vagy kézi csengettyűvel hívták fel erre az utazóközönség figyelmét.

A vasútvonal új megállóhellyel gyarapodott Rákospalota és Palota-Újpest között. Megépítését Rákospalota község saját vagyonából fedezte. Palota-Újfalú (ma: Istvántelek) megálló közigazgatási bejárását 1901. január 3-án tartották meg. Április végén már javában munkálkodtak megvalósításán, hatósági átadására pedig szeptember 18-án került sor, és másnap, 19-én már megállt itt az első személyvonat is. Az állomás középperonos kivitelben készült, peronját az utasok felüljárón közelíthették meg. 1901 májusában kezdődött az Istvánteleki főműhely építése, így a palotai lakók kívül munkások, később a már üzemelő vasúti főműhely alkalmazottai is igénybe vehették az új megállóhelyet.

A Nyugati pályaudvar–Palota-Újpest közötti távolságot vonaton negyed óra alatt lehetett megtenni, a viteldíj I. osztályon 60, II-on 30, III-on pedig 20 fillérbe került.

„Rákospalota-Újpest”-nek először az 1907. május 1-től érvényes nyári menetrend-

Palota vasútállomás 1894 előtt (Fotó: Közlekedési Múzeum Archívuma)

ben olvashatjuk állomásunkat (az 1906-os téli menetrendben még „Palota-Újpest”-ként szerepel). Száz éve napi 27 vonatként érintette a települést, ebből 4 vonatként a nyári időny alatt, május közepétől szeptember közepéig volt forgalomban. A Nyugati pályaudvar–Rákospalota-Újpest viszonylatban 10, vissza Budapestre 12 vonat járt naponta, a többi „helyi” személyvonat fővárosi végpontjából Dunakeszi-Alagig vagy Nagymarosig közlekedett, de volt, amely Párkány-Nána felé haladt tovább.

1896. november 3-tól újabb irányba lehetett Újpest mellett személyszállító vonaton utazni, ugyanis az ekkorra elkészült 644 méter hosszú vasúti hídon keresztül a Nyugati pályaudvar és Esztergom között megindult a forgalom. Pontosabban: Óbudáról már 1895. november 17-től közlekedett személyvonat Esztergomba, csak a vasúti híd munkálatai fejeződtek be egy évvel később.

Az új vonal építésére gróf Zichy Nándor és érdektársai kaptak engedélyt 1894. január 16-án. A Dorog környéki szénbányák és a főváros kapcsolata miatt volt fontos a vasúti összeköttetés, ezért a főképp teherszállításra szolgáló, Óbuda, Pilisvörösvár, Piliscsaba, Dorog, Kenyérmező útirányú vonalat gyorsan készítették. Megnyitása után üzletkezelését a MÁV látta el. Kenyérmezőtől Esztergomig a már forgalomban volt Esztergom-Almásfüzitői Helyiérdekű Vasút vonalán jártak a vonatok.

Újpest szomszédságában Budapest-Angyalföld állomáson lehetett az Esztergom felé tartó személyvonatokra felszállni. Az állomás községünkben nehezen volt megközelíthető, ezért kezdeményezte az előjáróság, hogy létesüljön egy újabb megállóhely közvetlenül lakóhelyünk mellett. Ennek kivitelezése csak később, 1910-ben történt meg, mikor is átadták a forgalomnak az Újpest nevű megállót.

1907-ben napi három vonatként járt Esztergomba, egy Dorogig, ezen felül vásár- és ünnepnapokon két vonatként Piliscsabáig közlekedett.

Hajóközlekedés

A megyeri rév a Vác és Szentendre felé haladó főutak között üzemelt. Kikötőhelye a Megyeri csárda mögötti töltésnél, a folyam jobbpartján pedig a mai Piroska utca vonalában Kissing pusztánál volt. A közlekedést feltételezhetően

csónakok, illetve kompok bonyolították le. A rév tulajdonosa, Újpest község vállalkozókkal tartatta fenn a forgalmat, akik ezért rendszeres bérleti díjat fizettek. Am a rév forgalma kicsi, a bevétel pedig csekély volt, emiatt az előjáróság a bérleti díj beszedése helyett a bérlőt a „révedények” beszerzésére és fenntartására kötelezte.

A Boráros tér-újpesti helyi hajójáratot az osztrák Dunagőzhajózási Társaság tartotta fenn. Hajói általában minden év tavasztól őszig közlekedtek, a nyári időszakban óránként indultak. Újpestről átszállás nélkül lehetett e járárral a Margitszigetre utazni, és összeköttetést teremtett Óbudával, valamint a budai Császár és Lukács fürdővel. A hajóállomás a vasúti híd déli oldalán helyezkedett el.

Bérekcsi-közlekedés

1895-ben 14 számozott helyi bérekcsit tartottak nyilván. Az újpesti bérekcsis vállalkozók azonban időnként – szabálytalanul – több számzatlan járművel is részt vettek a forgalomban, főképp vásár- és ünnepnapokon. Állomáshelyük az Árpád út Váci úti végénél volt, de 1900 november végétől az új Községháza előtt is létesítettek számukra várakozási helyet.

A kocsisok időnként önhatalmúan állapították meg fuvardíjaikat. E szabálytalanság elkerülése érdekében még 1899 nyarán elkészült az új bérekcsi-árjegyzék, mely a viteldíjakat egy- és kétlovas kocsis részére külön-külön határozta meg. A bérekcsist e szabály kötelezte a megállapodott díjtételnek megfelelő idő és út végighajtására, időre és időjárásra való tekintet nélkül. Utasát az eltelt menetidőre figyelmeztet-

Újpest hajóállomása a vasúti hídról nézve

tetnie kellett, és e célból saját óráját, illetve az árjegyzéket a kocsisnak kérésre fel kellett mutatnia.

Villamosközlekedés

1898. december 22-től járt a Váci út újpesti szakaszán a Budapestvidéki Villamos Közúti Vasút (BVKV) megyeri vonalán villamos, a vasúti híd és a Zsilip utca között. Meghosszabbítása napirendre került, ám a miniszteri hozzájárulás elnyerése után csak 1899. szeptember 16-án tartották meg a leendő szakasz közigazgatási bejárását. Eredetileg a Székesfővárosi Vízmű káposztásmegyeri telepéig tervezték továbbvezetni, végül az 1900 szeptemberében kezdődött munkálatok során a vízmű telepen túl, az úgynevezett Földessy-féle telkekig, a Béla utca vonaláig építették ki. Átadására december 21-én került sor. Megállóhelyek az új szakaszon a mai Zsilip utcánál (korábbi végállomás), a Vörösmarty utcánál, a Wolfner (ma: Tímár) utcánál, és a Kemény Zsigmond utcánál voltak. A vasúti hídtól induló villamosok Béla utcai végállomásáról várakozás nélkül fordultak vissza, és 15 percenként követték egymást. Egyvágányos, kitérős pályájuk a Váci úti nyugati oldalán helyezkedett el. Az áramszolgáltatást a Budapesti Közúti Vaspálya Társaság (BKVT) áramfejlesztő telepe biztosította, de a BVKV még 1900. február 12-én szerződést kötött a Budapest–Újpest–Rákospalotai Villamos Közúti Vasút Rt.-vel (BURV), mely szerint utóbbi cég újpesti telephelyéről is kész rendelkezésre bocsátani a szükséges áramot. 1902 tavaszán a Kinizsi (ma: Nyitra) utcánál új feltételes megállóhely létesítéséhez járult hozzá a kereskedelemügyi miniszter.

A BVKV egyik F típusú kocsija, mely a Nyugati pályaudvar–Újpest–Rákospalota irányú vonalon járt

1910-ig a villamosjáratok jelzésére színes tárcsák szolgáltak, melyeket a kocsik homlokfalán helyeztek el. Hogy az adott jármű honnan hová megy, az oldalsó ablakok felett elhelyezett útirányjelző táblákról lehetett leolvasni. A megyeri villamosok jelzését egy 1910 körül keletkezett képeslap alapján próbáljuk megállapítani: bizonyosnak látszik, hogy világos, egyszínű tárcsát használtak. Feltételezésünk szerint a vasúti hídtól a Központi városháza irányába járó villamosok fehér tárcsáját alkalmazhatták a megyeri kocsikon is.

A BVKV Nyugati pályaudvar–újpest-rákospalotai járatát kék alapszínű, fehér vízszintes sávval ellátott tárcsa jelölte. A Váci út felől érkező kocsik Újpesten az Árpád út–István utca–Vasút (ma: Görgey Artúr) utca vonalán haladtak, majd Palota–Újpest vasútállomásnál tértek át Rákospalota területére. A mai Szilágyi utcán továbbmentek, majd a vasút szintbeli keresztezése után a palotai Vasút (ma: Pozsony) utcán keresztül jutottak el a mai Kertköz utcában lévő végállomásukig.

Az Árpád úton a Temető utcánál (ma: Mártírok útja) kezdődött, majd az István utcában folytatódott a vonal egyvágányú szakasza (a következő egyvágányú vonalrész Rákospalota területére esett), az István utcában ugyancsak egyvágányú volt a BURV megyeri vonala is. A kettő összekötését határozták el úgy, hogy az Árpád úttól a Király utcáig mind a két vasút kölcsönösen használhatja mindkét vágányt. Az újabb kettősvágányú vonalrész kialakításával a két járat forgalmának gyorsítását várhatták. Az átépítés közigazgatási bejárását 1901. november 18-án tartották meg, a munkálatokhoz 1902. június 25-én kezdtek hozzá, átadására pedig október 24-én került sor. Ezzel együtt az Árpád úton egy összekötővágányt építettek, mely lehetőséget biztosított egy, a vasúti hídtól kiinduló, és végig Újpest főútján haladó, Rákospalotáig vezető új viszonylat indítására. (Nem ismert, hogy ezt az összeköttetést menetrendszerinti villamos használta volna.)

A BVKV rákospalotai vonalán egy 1905-ből ismert menetrend szerint a kocsik reggel 6 és este 10 óra között egész nap 15 percenként közlekedtek.

(Folytatjuk...)

JOZEFKA ANTAL

A Hősök ligete

A Hősök ligete a mai Szent László út, Leiningen Károly utca, Munkácsy Mihály utca és Bajza utca által határolt részen volt. Bejárata a Szent László útról nyílt, ott, ahol a Corvin utca futott. Ápolt drótkerítés fogta körül. A térre csak egy nagy, kovácsolt vaskapun át lehetett bejutni. Ma ezen a területen emeletes lakóházak, bölcsőde, óvoda és iskola áll.

A régi szép ligetre talán csak a háromemeletes házak előtt felállított „Vízbe lépő kislány” szobra emlékeztet, Konyorcsik János 1965-ben készült alkotása. Úgy nézi az előtte elterülő nem létező vizet, mint ahogy én is csak megállok mellette és elképzelem a régi, eltűnt gyermekort. Hová lettek a zöld minden árnyalatában pompázó bokrok és fák, hol csiripel most az akkori madárvilág? Iskolába menet a kert mellett vitt az utam, hazafelé sokszor rajta keresztül. A háború után pusztuláshoz indult, majd teljesen eltűnt a Liget, pedig csak az volt a bűne, hogy a „hősöknek” állított emléket. Azoknak a hősöknek, akik az első világháborúból már nem térhettek haza vagy megrokkantak.

A park közepén volt az országzászló, mögötte nagy halastó vize hűsítette nyáron a sétálókat, akik a tó feletti fahídon gyönyörködtek a szépségben.

Csodálatos rend és tisztaság vett körül minket, amikor beléptünk a kapun. A parkőr bácsi, ha talált is néha-néha egy eldobott papírdarabkát, rögtön feltűzte szöges botjára és vitte a szemétgyűjtőbe.

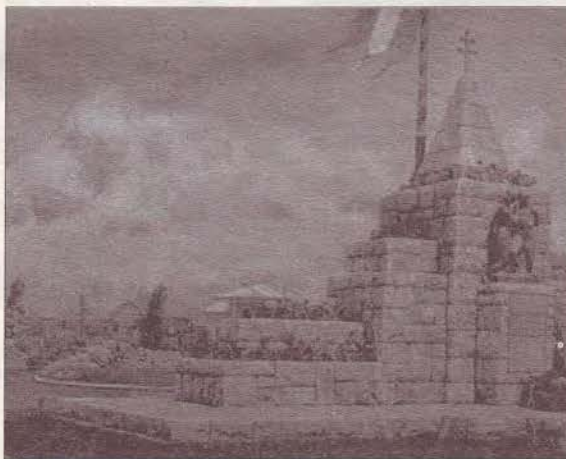
Sok látogatója volt a Ligetnek. Kedvenc találka helye volt a fiataloknak és kevésbé fiatal vendégeknek. Mi, tíz év alattiak akkor csak nagykorúak kíséretében mehettünk a parkba, de azért többször sikerült belógnunk valamelyik idősebb barátunkkal. Ők különösen akkor voltak boldogok, amikor a szivarfa hozta a termését. Ez volt a tér egyik legszebb fája. Nagy levelei nyáron hús árnyékot adtak, virága pedig úgy pompázott, mint egy lángoló

ősgyertya. Termését megszáritva úgy lehetett szívni, mint az igazi szivart. Annyira bűdös is volt, és még jobban meg is köhögтетett, mint az igazi. De mi nagyon büszkén pőfékelünk, mint a nagyok.

1945-ben a német, majd az orosz katonák itt szórták szét feleslegessé vált puska- és ágyútöltényeiket, aknavető gránátjaikat, amelyek egyikének töltete érdekes borotvaszappan formájú volt. A kertben azért jókat lehetett bókászni. Keresgélni az elhagyott „muníciókat”. Különösen az ágyugolyókat szerettük nagyon, mert szétszedve a benne lévő „makaróni” csodásan használható volt füstbombákhoz és más egyéb veszélyes játékhöz. Őranyagunk azonban mindvégig velünk maradt.

A ligetet záró Bajza utca túloldalán, egy kis téren, 1944-ben egy német messzehordó ágyút állítottak fel, amely a Fót határában álló orosz állásokat lőtte. Ők meg vissza gránátvetővel. A gránátvető szórása aztán a Pázmány Péter, mai nevén Hárfa utcától egészen a Horthy Miklós, mai nevén Görgey Artúr útig rombolt. Nem véletlenül „sikerült” nekünk olyan sok veszélyes játékszert begyűjtenünk.

Hamarosan megkezdődött a tér eltüntetése. Széthordták a nagy sziklaköveket. Termőföldjéből is került néhány közeli ház udvarára. Csodált fát jórészt eltűzelték. □

Az országzászló a Hősök ligetében

Sándy Gyula újpesti postapalotája

80 éve, 1927. május 23-án látta el Sándy Gyula építész, műegyetemi tanár kézjegyével a „M. Kir. Posta- és távirádaépület Újpest VI. vázlattervét”, amelynek alapján megépült az 1928. december 18-án rendeltetésének átadott postapalota 39 hivatalos helyiséggel és 71 főnyi személyzettel.

Sándy Gyula Eperjesen (ma: Szlovákia) született 1868. július 25-én. Kiváló rajz-készségét és művészetek iránti fogékonyságát édesapjától, S. Gyula Károly festőművésztől örökölhette. 1891-ben a Magyar Királyi József Műegyetemen szerzett építész oklevelet. Egyetemistaként az állandó országházépítő irodában Steindl Imre mellett dolgozott, majd huszonöt évesen Pecz Samu műegyetemi professzor tanársegédje lett, oroszlánrészt vállalva a Szilágyi Dezső téri református templom terveinek elkészítésében, számos szerkezeti részletkérdés megoldásában és annak építésvezetésében. 1895-től 1914-ig a

Magyar Királyi Állami Felső Építőipariskola tanára, 1914-től 1938-ig a Műegyetem II. Épületszerkezeti tanszékének nyilvános rendes tanára volt. Az építészeti tevékenységhez tartozó szinte minden tárgyat tanította. Nagyon sokáig dolgozott és pályázott együtt Foerk Ernővel, aki az újpesti fa és fémipari szakiskola (ma: Újpesti Két Tanítási Nyelvű Műszaki Szakközépiskola és Gimnázium) épületét tervezte. Közös tervezte a breznóbányai (ma: Szlovákia) evangélikus és a nagykőrösi református templomot is. Mindketten óriási érdemeket szereztek a műemlékek felvételében, amelybe bevonták a Felső Építőipariskola diákjait is. 1903-ban – 35 évesen – egész vagyonát felajánlotta egy színház tervpályázatára a középületek magyar építészekkel való terveztetéséért folyó küzdelemben, Fellner és Helmer osztrák építészek megbízásával szemben. Pályázott az újpesti új községháza pályázaton is, amelyen „Utolsó perc” jelíggel munkájával 400 koronás megvételt nyert.

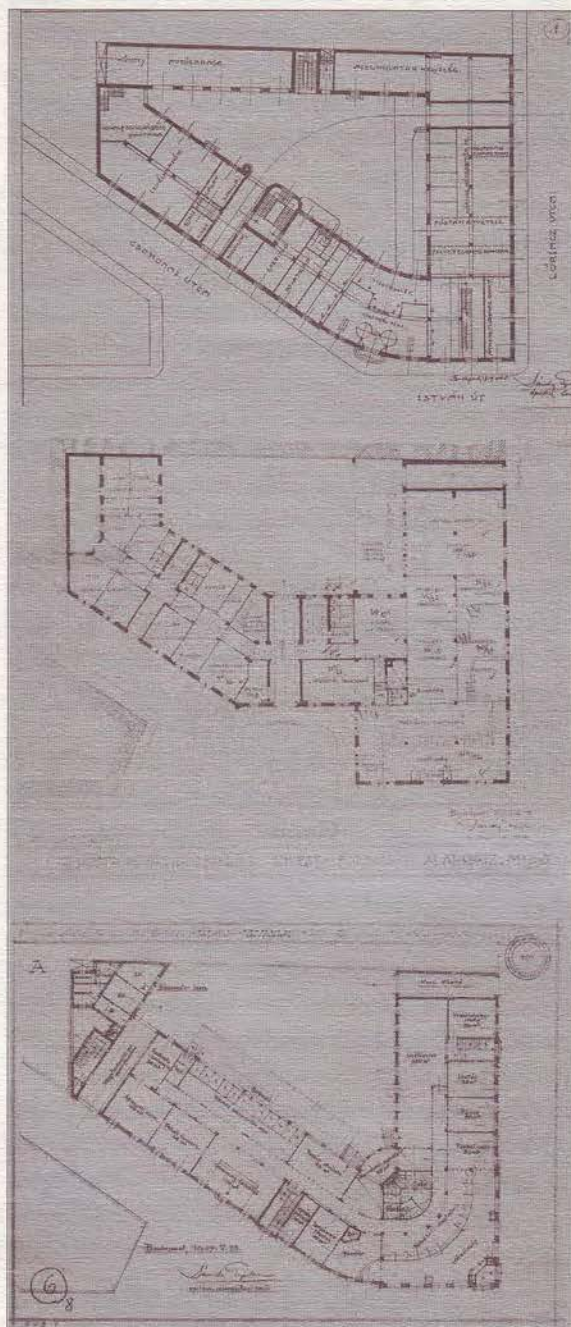
Sándy Gyulától nem volt idegen a posta mint középület tervezése, hiszen 1901-ben ő tervezte Foerk Ernővel a zágrábi posta épületét és jóval később – önállóan – 1923-ban a budai postaházat (Moszkva tér – Krisztina körút). Az újpesti kincstári postapalota hosszú előkészítő munka befejezéséként épült meg. Az épület első vázlata szerint – mely 1919. októberi keltezésű – a mainál lényegesen egyszerűbb homlokzattal, egy szinttel magasabbra épült volna. Az épület meghatározó eleme volt a telefonközpontba befutó légvezetéseket felfogó állványzat, ami a további vázlatokon már nem szerepel és nem készült el a végleges épületen sem. Valószínűsíthető, hogy ami 1901-ben Zágrábban már természetes volt – azaz légvezetékek helyett a földben vezették a telefonkábeleket – az Újpestre csak később, az 1920-as évekre jutott el, elhagyhatóvá téve a nem éppen impozáns látványt.

Az épület alaprajzi kialakítása a telek szabálytalansága miatt eleve nehéz helyzet

A postapalota sarokrizalitja az angyalos címerrel

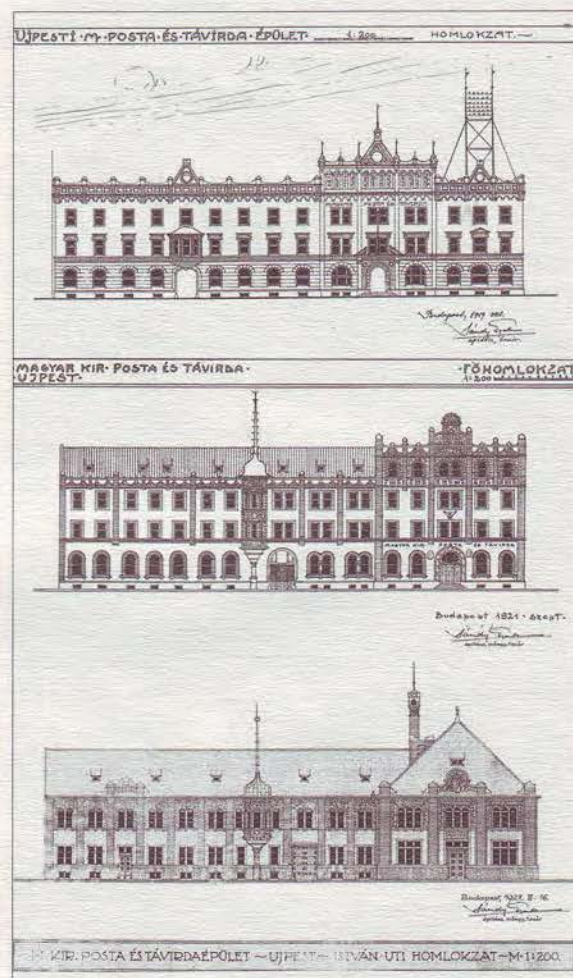
elé állította a tervezőt. A Lőrinc utca és a Mády Lajos utca hegyesszöget zár be egymással, ugyanakkor a teleknek van egy István úti szakasza is, amely merőleges a Lőrinc utca vonalára. A telek minél teljesebb kihasználása, ugyanakkor a minél egyszerűbb épület- és tartószerkezeti kialakítás egy teljesen szabályos Lőrinc utcai szárnyat, egy háromszöggel lezárt ugyancsak szabályos téglalap

Az alaprajzok fejlődése az 1919. október 1-jei javaslatról a végleges – 1927. május 6-i – változatig

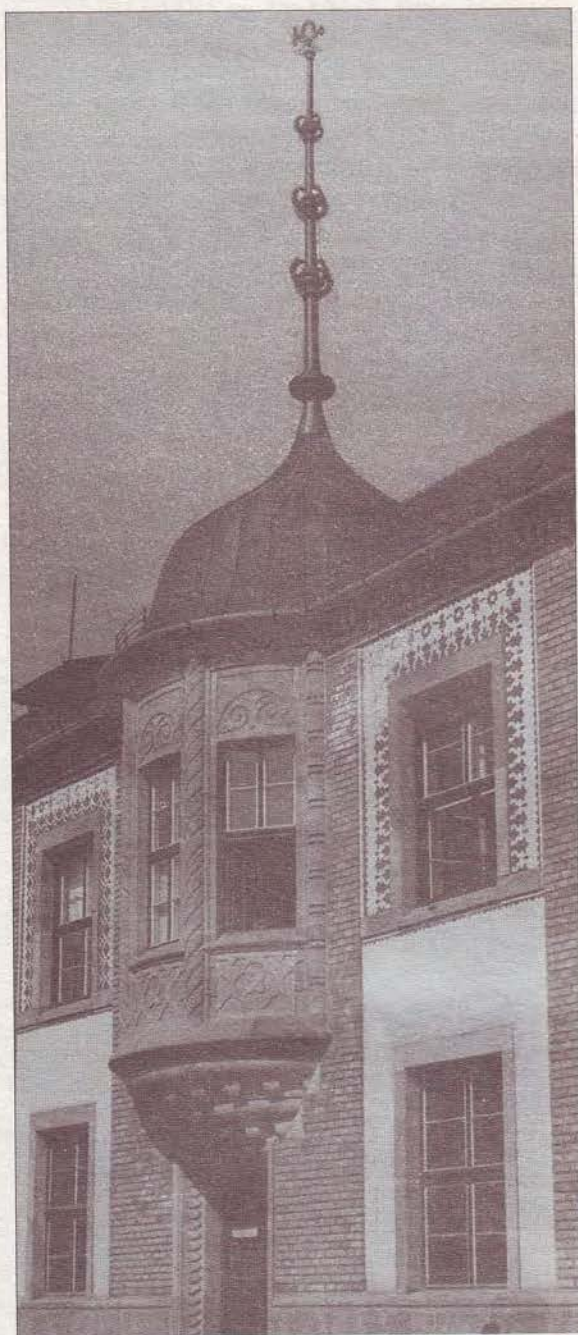
alaprajzú Mády Lajos utcai szárnyat, és a két szabályos szárny között egy enyhén ívelt belső szakaszt eredményezett. A közönségforgalom számára mind az István úti, mind a Mády Lajos utcai homlokzaton találunk változatokat, végül az a megoldás „győzött”, amely mind a Lőrinc utca, mind az István út felől megnyitja a sarkot és egy viszonylag szűk szélfogón keresztül tárja fel a közönség számára a felvételi asztalokat.

(Ebből mára csak az István úti bejárat maradt meg, de a lassan már elodázhatatlanná váló felújítás a tervek szerint az eredeti állapotot fogja helyreállítani.) Végül is az utolsó változat a legkiforrottabb, az ötosztatú, tengelyre szimmetrikus, enyhén kiugratott sarokrízalitájával (az épület sarkainak kiemelt homlokzati részével) és a telekhatároknál kialakított teher ki-behajtókkal (áthajtóval).

A Mády Lajos utcai–István úti homlokzat fejlődése az 1919. októberi és az 1927. márciusi időszakban

Homlokzati kialakítását tekintve az attikafalak (homlokzati oromfalak) motívumai a felvidéki városok házainak pártázatos kialakítását idézik. Ezek a motívumok megjelennek szinte mindegyik tervváltozatnál, de Sándy egyéb épületeinél, a zágrábi, majd a Krisztina körúti postánál, és egyházi épületeinél és templomainál is. Mindez bizonyosan nem véletlen, mert Sándyra nagy hatás-

A toronysisakban végződő zárterkély a Mády Lajos utcai bejárat felett

sal volt szülővárosa, Eperjes és környékének jellegzetes motívumkincse. Ugyancsak minden tervváltozaton megjelenik a Mády Lajos utcai szakaszon látható toronysisakban végződő zárterkély, ami szintén jellemző az építész munkásságára, amint az látható a közeli váci evangélikus gimnázium vagy a kissé távolabbi hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum épületén is. Külön kiemelésre méltó az épület sarkán a bejárat felett elhelyezett angyalos címer, amelynek visszaállítása a felújítás során ugyancsak kívánatos lenne.

Sándy Gyula mellett, hogy kiváló tervező és tanár volt, hosszú életének (1953. június 12-én, 85 évesen halt meg Budapesten) és íráskészségének köszönhetően memoáriróként is remekelt. A Magyar Építészeti Múzeum kiadásában megjelent *Hogyan lettem és hogyan voltam én templom-építő, -tervező és művezető építész?* című visszaemlékezése nemcsak a szakma, hanem a laikus olvasó számára is élvezetes olvasmány. Kiderül belőle többek között, hogy a református templom tornyán az érckakas miért „csikorog élesen”, és az is, hogy „a Főtra kijutás [...] elég körülményes volt: elmenni Újpestre, a lóvasúti végállomásig, majd gyalog nekivágni a poros országúton a jó másfél óra járásnyira eső faluba [...], majd sétálni vissza a jó szerencsére bízva magunkat [...], hátha akad egy jótékony szekeres gazda, aki jó borra valóért beszállít Újpestre.”

A Sándy családnak Budapest I. kerületében a Toldy Ferenc utca 20. szám alatt volt háza, ahol felbecsülhetetlen értékű dokumentum gyűlt össze, de Budapest ostromakor a ház találatot kapott és benne sok minden elpusztult. A megmaradt hagyaték részeként került a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Magyar Építészeti Múzeumának tulajdonába az a tervsorozat és néhány eredeti fotó, amelyek alapján született meg ez a cikk ábrákkal együtt.* □

* A cikk szerzője ezúton mond köszönetet Ritoók Pálnak és Fehérvári Zoltánnak – a Magyar Építészeti Múzeum munkatársainak – segítségükért, a dokumentációk átadásáért.

DR. GERBER ALAJOS

Katholikus Élet

Az 1930-as években Újpesten, a 71 000 lakosból 46 000 fő volt katolikus. Ezen időszakban épült 1934-ben a Nap utcai templom, 1937-ben a Katolikus Kultúrház, ezidőtájt kezdték építeni a Kertvárosi Szent István templomot. Ekkor lett az 1928. január 15-én alapított Katholikus Élet az Újpesti Római Katolikus Egyházközség Havi Tudósítója.

A lap tizenhét évfolyamot ért meg. 1944 októberében a 20 oldalas kiadvány, a háborús időben elrendelt takarékosági rendelet miatt, négy oldalra zsugorodott. Az A5 formátumban, különböző színű borítóval megjelenő folyóirat egyedüli felelős szerkesztője és kiadója az első években Csík József apátplébános volt. 1934 augusztusától 1935 novemberéig vitéz Csorba Ödön, 1935 decemberétől a megszűnéséig Gerber Alajos* volt a lap társ-szerkesztője.

A kiadvány célját a főszerkesztő, az első számban, az alábbiakban foglalta össze: „Január dermesztő hidegében új vendég kopogtat minden jótét lelkű újpesti hívő ablakán – a Katholikus Élet. Azért jön, hogy a dermesztő fagyban meleget árásszon: a megértő szeretetnek, az örök reménykedésnek, a törhetetlen hitnek és a természetfeletti vigasztalásnak életető melegét. A Katholikus Élet tehát napsugár akar lenni, hogy felolvassza a közönybe dermedt emberi lélek ridegségét s hajlékonynyá és fogékonnyá tegye az örök élet igazságai iránt; harmatcsepp akar lenni, hogy frissítse és éltesse a hétköznapi élet sivárságában eltikkadt emberi szívet; só akar lenni, hogy konzerválja a jobb és nemesebb élet után vágyódó törekvéseinket; világosság akar lenni, hogy meglássák az emberek a jócselekedeteket és dicsőítsék az Atyát, ki a mennyekben van.

A Katholikus Élet motívumát az Üdvözítőnek ama fonséges parancsa adja meg, melyet mennybemenetele előtt tanítványaihoz intézett: menjetek szét az egész világba, s tanítsatok meg minden népet megtartani mindazt,

amit parancsoltam nektek. A sajtó mindent lenyűgöző erejével akar beállni abba a nagy apostoli munkába, melynek célja megtanítani az embereket mindannak megtartására, amit az Úr parancsolt. Ennek az apostoli munkának eszközei a különböző korokban különbözők voltak. Valamikor talán az élőszó volt az egyedüli eszköz. Az apostolok ennek erejével hódították meg a világot, s mindaddig azé volt a domináló szerep, míg a sajtó mint a tömeghatás felülmúlhatatlan eszköze nem jelentkezett. Ekkor az élő szó másodrangú eszközzé degradálódott, mert bár igaz, hogy például Clairvaux-i Szent Bernátot néha negyven-ötvenezer ember is hallgatta, de mi az ahhoz a százezer és millió emberhez képest, akik mint előfizetők az elterjedtebb újságokat naponta olvassák. A gondolatközlésnek és tömeghatásnak eme fölülmulhatatlan eszközét az Egyház sem nélkülözheti. Mindent meg kell tennie az irányban, hogy a sajtót is mint a legmodernebb és leghatalmasabb eszközt beleállítsa abba a nagy missziós munkába, melynek célja az Üdvözítő parancsa értelmében Krisztus országának kiépítése a földön. Ez az elgondolás vezette az Újpesti Egyházközség vezetőségét, amikor arra határozta el magát, hogy a lelkek gondozásának hatékonyabb kultiválása céljából Katholikus Élet címen havonta megjelenő hitbuzgalmi folyóiratot ad ki. Meg vagyunk győződve arról, hogy híveink megértik az Egyházközség vezetőségének nemes intencióját, s a vendéget nem hagyják megfagyni az ablak alatt, hanem igaz keresztényhez illően beeresztik, helyet kínálnak neki, sőt szűkös kenyéréből is juttatnak neki néhány morzsát, nehogy az önzés és nemtörődomség folytán elpusztuljon.”

A borító első oldalán a fejléc alatt, az aktuális tartalom került közlésre. A belső oldalon az újpesti templomok istentiszteleti rendje és a plébániatemplom miséinek havi énekrendje volt olvasható. A hátsó borító mindkét oldalát újpesti iparosok, kereskedők, keretes hirdetései töltötték ki. Egyes szám ára 20 fillér, évi előfizetés 2 pengő volt.

A vezércikket többnyire a főszerkesztő írta, egy oldalnyi terjedelemben. Gyakran jelent meg írása a váci megyéspüspöknek, Hannauer Á. Istvánnak is. Rendkívül színes és sokrétű kulturális képet mutatnak ezek az írások. Jelentős számban voltak katolikus szellemiséget tükröző előadásokról szóló hírek.

Az írások rendszeresen foglalkoztak a munkásság problémáival is. Néhány cím: Egyház és a munkásság; Munkáskérdés-életkérdés; Törődjünk a munkásokkal; A fő feladat: a munkásság helyzetének megjavítása; A városi munkáscsaládok kérdése.

Különös figyelmet jelentett egy évforduló is. XIII. Leo pápa 1891-ben tette közzé az egyház szociális tanítását tartalmazó enciklikáját *Rerum Novarum* címen, mely a munkáskérdés rendezését is tárgyalja. A szociális érzékű pápa az egész világhoz intézett ezen körlevelében megadja azokat az alapelveket, amelyek szerint az evangélium, a krisztusi erkölcs alapján a szociális igazságtalanságok megszüntethetők, a munkásság és munkaadók viszonya rendezhető. 1932-ben XI. Pius pápa *Quadragesimo anno* című körlevelében rámu-

tatott, hogy negyven év múltán sem változott Európában a munkáskérdés. A materialista világgép kihagyta, hogy az ember az anyagi valóság mellett magasabb, szellemi értékeket is hordoz, melyek az evangéliumban lefektetett krisztusi igazságokon nyugszanak.

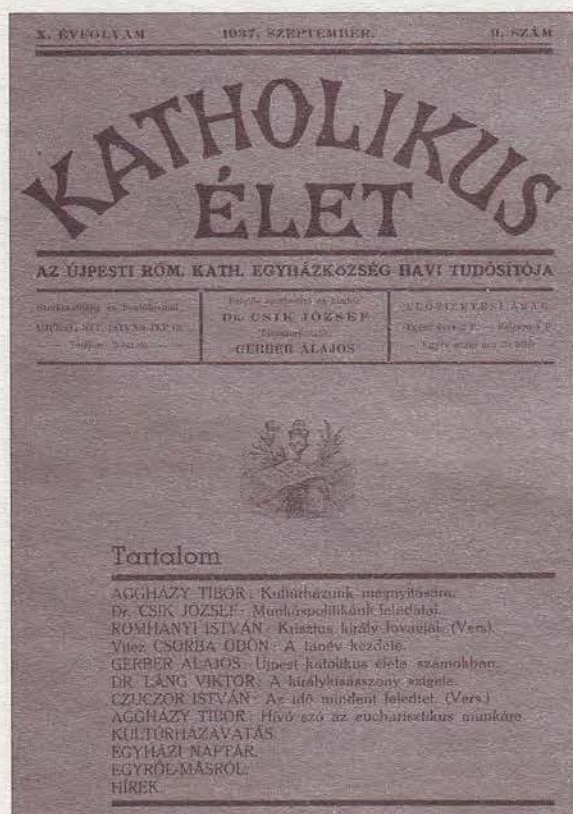
Visszatérő téma volt a családvédelem, az ifjúság helyzete. Mindig jelen volt a liturgikus évvel kapcsolatos írás is. Az Egyházi naptár rovatban rövid gondolatokat közöltek az adott hónap szentjeinek életéről, példájáról. Egy-két vers is helyet kapott. A versek szerzői között találjuk Varázséji Bélát, Csík Józsefet, sőt Ugró Gyulát is. A harmincas évek közepétől, leggyakrabban, Czuczor István versei jelentek meg.

Állandó volt a Nyitott szemmel rovat, melynek szerkesztője a világ eseményeire kívánt katolikus nézőpontból reflektálni. A világegyház életéről is tájékoztattak. Érdekes olvasmány volt az Egyről-másról címet viselő fejezet is. A Hírek rovatban elsősorban a plébániai életéről kapott az olvasó híradást. Házaságkötésekről is értesülhettünk. Bőséges beszámolók olvashatók az újpesti katolikus egyesületek munkáiról.

Ezen időben tizenegy katolikus egyesület működött Újpesten, mintegy nyolcezer taggal: Katolikus Nőszövetség (317), Katolikus Leánykongregáció (37), Katolikus Leányegyesület (112), Katolikus Dolgozó Lányok (89), Katolikus Kör (240), Katolikus Legényegylet (516), Emerikána (Szent Imre egyesület) (250), Credo (Hiszek) férfigyesület (360), Rózsafüzér Társulat (240), Katolikus Férfiliga (120), Katolikus Akció (5700). Ez utóbbi fogta össze az egyesületeket.

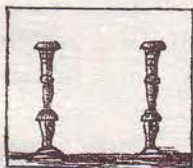
A Katolikus Akciót X. Pius indította el és XI. Pius 1922-ben kiadott körlevele tette teljessé. 1932-ben az újpesti hírek is csatlakoztak ehhez a tevékenységhez, amely minden politikai párt felett állt. Célja az egyén, a család és a társadalom életében a katolikus elvek terjesztése volt. A világi hírek szervezett részvételét kívánta biztosítani az apostoli munkában. A *Katholikus Élet* is ennek az akciónak a lapja lett. □

*Id. Gerber Alajos (1892-1977) a szerző édesapja

A *Katholikus Élet* 1937. szeptemberi címlapja

Berda József: A szellem nevében

Július 11-e hivatalosan is gyásznapi nap Újpesten. A közintézményekre kitűzik a fekete zászlót. Ezen a napon emlékezünk sok ezer, 1944 nyarán származása miatt haláltáborokba hurcolt újpesti és Újpest környéki polgártársunkra.

A második világháború után, 1948. július 25-én dr. Murányi Miklós főrabbi felavatta az újpesti zsinagóga kertjében álló mártír-

emlékművet. Az avatáson jelen volt Tildy Zoltán köztársasági elnök is.

2007. július 11-én emléktáblát avattak Újpesten: azon az úton, melyen az áldozatokat vitték, s melyet az ő emlékükre neveztek át gróf Apponyi Albert útról Mártírok útjának.

Berda József több versében állított emléket az áldozatoknak. Idézzük fel most azt, melyben név szerint is megemlékezik néhány jeles újpesti személyiségről:

BERDA JÓZSEF

A szellem nevében

(Az újpesti zsidó ifjúság Friedmann-körének szeretettel)

A hívő keresztény nem ad feloldást,
lehajtja fejét, úgy szégyenkezik és tiltakozik.
Mert eszébe jut, mily szörnyű temető lett
a város: tömeggyilkosság szörnyű színhelye.
Hová tüntetek felejtethetlen arcok;
munkában, lélekben mindenkép magyarok?!
Hol, merre enyésztek, igaztalan halálba
taszítva, ti jobbak:
Nyéki doktor, itteni Karmeliták áldozatos orvosa,
s te művelt, okosarcú jogász: Székely György

és szegények tüdejét vigyázó Gárdi doktor.
Jólesz, a lelkes tanár, vagy Fischer Jenő,
s te kedves jóivó: Miska bácsi, szép bútorok
ötvös tudósa? S ti is mind, mind,
kik halva is égő vádirat vagytok!
Ki adhat már néktek elégtételt?
Csak a hívő, emberi lélek, mely hamvaitokból
ezer színbe pompázó virágszőnyeget
sző az Ördög által felperzselt,
megfeketedett mezőn is!

Kik voltak ők?

Nyéki doktor: dr. Nyéki Görgy orr-fül-gége szakorvos, az Újpesti Önkéntes Mentő Egyesület ellenőrző főorvosa, az UTE orvosa.

Székely György: dr. Székely György jogász, ügyvéd. Az Ügyvéd Szövetség újpesti szervezetének elnöke, a Nemzeti Demokrata Párt helyi szervezetének ügyvezető alelnöke, az Újpesti Napló főmunkatársa, jogtudományi író.

Gárdi doktor: dr. Gárdi Jenő orvos, tüdőgyógyász. A Kollár-telepen létrehozott

Munkaterápiás Gyógyintézet és a Jókai utcai Tüdőgondozó megalapítója.

Jólesz: Jólesz Béla természetrajz-vegyszer tanár. Gyakorlatilag egész tanári pályafutását (34 évet) a Könyves Kálmán Gimnáziumban töltötte. Tagja volt a gimnázium első tanári karának.

Fischer Jenő: dr. Fischer Jenő orvos, fogorvos. Évtizedeken át gyógyított Újpesten.

Miska bácsi: Valószínűleg Sternthal Miksa, Újpest első gépüzemű bútorgyárának alapítója, a helyi írók és művészek mecénása. □

DR. KRISKA GYÖRGY

Városi élővilág

A városok kisebb nagyobb zöld területei alkalmas helyet biztosítanak a különböző élőlények megtelepedésére. Különösen a fejlettebb gerinces állatok képesek arra, hogy viselkedésük, életmódjuk megváltoztatásával sikeresen alkalmazkodjanak a természetes körülményektől nagy mértékben eltérő antropogén viszonyokhoz. Az alkalmazkodás eredményeként benépesülnek Újpest kertvárosi részei és parkjai madarakkal és más gerinces állatokkal. A városban felharsanó madárdal különösen kora tavasszal a madarak párválasztásának idején szárnyal egész nap. Ilyenkor a hímek énekükkel tartják távol azonos nemű vetélytársaikat és csalogatják magukhoz a párzásra kész nőstényeket. A hangos madárdal egyfajta hangfüggönyként választja el egymástól a hímek által őrzött területeket. Az énekesmadarak nászidőszakában felzengenek a parkok és kertek, ami esetenként már a könyéken lakók éjszakai nyugalma is megzavarhatja. Újpest sűrűn lakott részei közül különösen Káposztásmegyer lakói részesülhetnek a madarak koncertjéből, amikor felcsendül tavasszal a Farkas-erdőben a madarak messzehangzó kórusa. Az emberek egy részét gyönyörködteti a madárdal, míg mások már túlságosan hangosnak találják azt. A legújabb kutatások derítették fényt arra a különös jelenségre, hogy a városi zajokhoz alkalmazkodva megváltozott a madarak éneke. Egyrészt egyszerűsödött, másrészt sokkal hangosabb is lett, ami a városi

zajokhoz való alkalmazkodás egyértelmű bizonyítéka. A párjukat csalogató madarak erőteljesebbé váló énekükkel próbálják meg túlharogni a város gyakran fülsüketítő zörejeit. Esténként, mikor elcsendesül a város, a madárdal továbbra is hangos marad, ezért nem állíthatjuk egyértelműen, hogy a madárdal ellen ágálók mind túlcivilizált városi emberek, akik még a patakcsobogást is súlyos zajszenyyezésként élik meg.

A madarak városi térhódítása nem tekinthető általános jelenségnek. Hazánk őshonos madárfajai közül mindössze néhány terjeszkedik erőteljesen a nagyvárosokban. Ilyen például a feketerigó, a szarka és a széncinege. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy elsősorban a mindenevő, magvakat, gyümölcsöt és rovarokat is fogyasztó és a magevő madarak lehetnek sikeres térhódítók a városban. Ezek jó hatékonysággal tudják hasznosítani a különböző eredetű táplálékforrásokat. Igaz ez a feketerigóra és a szarkára is, amelyek a lakott területeket övező zöld peremvidékek után a város központi részeit is meghódították. Sikeres terjeszkedésükhöz hozzájárul a változatos városi környezetben megjelenő fészkelési helyek nagy száma és az is, hogy az emberek előszeretettel ültetnek különböző gyümölcsfákat és virágba boruló dísznövényeket, amelyek gyümölcsökkel, magvaikkal és a magukhoz vonzott rovar tömeggel táplálják őket. A madarak sikeres áttelelését segítik az emberek által kihelyezett madáretetők és a városokban kialakuló magasabb léghőmérséklet. A várost övező mesterséges zöld területek terjeszkedése nem segíti azonban az őshonos madárfajok túlélését, mert ezek egyrészt csökkentik az eredeti, természetes élőhelyek kiterjedését másrészt a gyakran idegen tájakról származó növényeikkel nem képesek biztosítani a különleges körülményekhez alkalmazkodott állatok fennmaradását.

Ami az egyik madárfaj számára a túlélés és a terjeszkedés esélyét biztosítja a másik számára végzetes hatású lehet. A madárfajok je-

Levélibéka

lentős része többnyire speciális táplálék igénye miatt nem képes megélni a városokban. A kedvező fészkelési körülmények és a téli magasabb hőmérséklet megtéveszti ezeket a madarakat, amelyek megpróbálnak megtelepedni a városokban. Kikelő fiókáiknak viszont már nem tudnak elegendő táplálékot juttatni, ráadásul a lakott területeken jelentős számban előforduló kóbor macskák vadásznak rájuk és fiókáikra. Nagy veszélyt jelentenek a városokba húzódó madarakra a különböző fertőző betegségek és vérszívó paraziták, amelyeket főként a városi galambok terjesztik. Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy a madarak egy részénél a városban való megtelepedés olyan hibás döntés, amelynek végzetes hatása lehet az utódgeneráció fennmaradására. A városi körülmények olyan ökológiai csapdát képeznek, amely kedvezőnek tűnő adottságaival magához csalja, majd elpusztítja a madarakat.

A madarak mellett más gerinces állatok is megjelennek az ember környezetében. A kételtűek közül különösen az éjjel aktív békák, mint amilyen a barna- és a zöldvarangy gyakoriak a kertekben, amelyek főként a talaj közelében élő gerinctelenekkel, rovarokkal férgekkel és csigákkal táplálkoznak. Recsegő hangjáról lehet felismerni a zöld levelibékát, amely

előszeretettel mászik be kerítésoszlopok és különböző csövek belsejébe. Az üreges rejtékhely rezonálótere jelentősen felerősíti hangját, ami így messzire hangzik az alkonyati órákban. Az emlősök közül különösen a lakótelepeken gyakoriak a denevérek, amelyek tömegesen telelnek át az épületek padlástereiben. Ezek a repülő emlősök télen sincsenek teljes nyugalomban, ezért ilyenkor is jól hallható jellegzetes cincogó hangjuk az emeletes házak környékén.

A sünök is gyakori látogatói a kerteknek és parkoknak. Ezeken a területeken kellő mennyiségű táplálékot találnak saját maguk és utódaik felneveléséhez. A gyümölcsökkel, rovarokkal és férgekkel táplálkozó tüskeshátúak rájárnak a kutyáknak és macskáknak kihelyezett élelemre is, amelyet sötétedés után keresnek fel és falnak fel jellegzetes rőfögő hangot hallatva.

A figyelmes szemlélő számos rejtett életmódú gerinces állattal találkozhat a nagyvárosokban, de a sikeres példák mellett nem szabad figyelmen kívül hagynunk azokat a veszélyeket sem, amit az antropogén hatások okoznak az őshonos állatok élőhelyének beszűkülése és az idegenhonos növényfajok terjesztése révén. □

A szün a kertek és parkok gyakori látogatója

HIRMANN LÁSZLÓ

Szalay Sándor

Szalay Sándor 1880-ban született Salgótarjánban, polgári családban. Alsó és középfokú tanulmányait követően az eszes fiatalember a fővárosban tanult. A dualista Magyarországon a középosztály számára az egyik felemelkedési lehetőség a jogász pálya volt, ezért Szalay a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karára iratkozott be. Az egyetem elvégzése után kezdő ügyvédként a főváros közelében, Újpesten telepedett le. Hamarosan önálló irodát nyitott az Árpád út 7. szám alatt.

Ügyvédi praxisa mellett már a háború előtt is foglalkoztatta a politika. Az ellenzéki, 48-as elveket hirdető párt tagja lett.

Az első világháború idején az orosz, majd az olasz fronton harcolt, huszárfőhadna-

gyi rangot ért el. Vitézségért bronz és ezüst katonai érdemkeresztet és Károly Csapatkereszt kitüntetést kapott.

A háború után visszatért Újpestre, ahol figyelme a helyi politika felé fordult. A tanács hatalom bukását követően a várost törvényhatósági biztos irányította, és csak 1922-ben került sor polgármester választására. Ekkor a cím megszerzéséért vívott küzdelemben Semsey Aladár riválisa Szalay Sándor volt. A 200 főt számláló képviselőtestületből (ennek a fele a legtöbb adót fizető polgár, úgynevezett virilis volt) 119-en voksoltak Semseyre. Szalay Sándornak mindössze 72 szavazat jutott, így elesett a polgármesteri tisztségtől. Ő azonban nem fordított hátat a várospolitikának. 1925-ben a képviselőtestület főügyésszé választotta. Pályafutása ettől kezdve összeforrott Újpesttel, még több, mint két évtizedig állt a város szolgálatában. Semsey Aladár egyik közvetlen munkatársa, a település egyik széles körben ismert polgára lett. 1930-ban közigazgatási tanácsnoki címet kapott. Nevét jegyezték a város határain túl is. Szakmai felkészültségének köszönhetően Pestvármegye tiszteletbeli főügyésze lett. Emellett az Újpesti Dalkör díszelnöke, az evangélikus egyház tanácsosa volt. Felvállalta az Újpesti Vívó Egyesület díszelnöki címét, a későbbiekben az Újpesti Szülőotthon Egyesület társelnöke lett.

Továbbra sem tett le azonban arról, hogy egyszer Újpest város első embere lehessen. 1938-ban, Semsey Aladár nyugdíjba vonulásakor, sorompóba szállt a tisztség megszerzéséért. A képviselőtestületben jelentős támogató tábora volt, bizonyosnak tűnt, hogy ő lesz az utód. Pest vármegye akkori alispánja, a szélsőségesen radikális Endre László azonban más személyt szánt polgármesternek. Sajtó hivatali beosztottját, Pohl Sándor főszolgabírórt kérte fel, hogy jelöltesse magát a tisztségre. Az alispán a jelölőbizottság elnökeként – hatalmával visszaélve – megakadályozta Szalay Sándor jelölését. A képviselőtestület azonban kiállt saját jelöltje és a városi autonómia

Szalay Sándor

eszménye mellett. Az alispán válaszul semmisnek nyilvánította a Szalayra leadott 67 szavazatot, így Pohl Sándor lett a polgármester. A másodszor is kudarcot szenvedő politikus ennek ellenére sem fordított hátat a város szolgálatának. Az első bécsi döntést követően Pohl Sándort Kassa város vezetésével bízták meg. Az Újpesten helyébe lépő Hess Pál polgármester helyettese, a főjegyző továbbra is Szalay Sándor maradt.

1940-ben személyes tragédia érte, felesége elhunyt. A kibontakozó háború fokozódó aggodalommal töltötte el. 1944 júniusában önként lemondott hivataláról, és egy időre visszavonult.

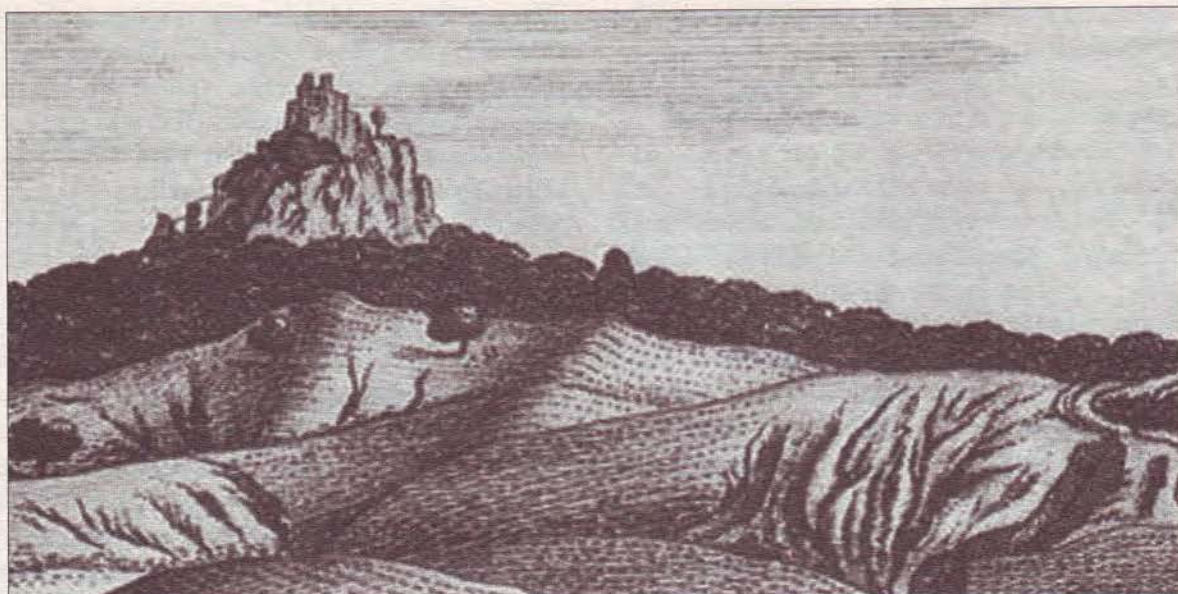
A front közeledtével a város irányítása egyre nehezebb feladattá vált. A szovjet hadsereg elől a tisztviselők jó része, így Hess Pál polgármester is elmenekült. 1945 januárjában a harcfront áthaladt Újpest területén. A háború sújtotta városban, a megoldandó feladatok láttán már a hónap végén megalakult az Újpesti Nemzeti Bizottság, melyben a baloldali erők voltak túlsúlyban. A kommunista és a szociáldemokrata párt ellensúlyozására egyedül a kisgazdapárt mutatkozott képesnek, ezért sok polgári politikus, így Szalay Sándor is ennek a pártnak lett a tagja. A település ügyeit, Hess Pál lemondását követően, ideiglenes jelleggel, dr. Kanizsay Nagy Imre vitte. A városvezetői tisztséget 1945. január végén töltötték be, ekkor választotta meg az Újpesti Nemzeti Bizottság Szalay Sándort polgármesternek.

1945. április 15-én megalakult a képviselőtestület. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendeletének megfelelően, a „választás megejtése nélkül” létrejövő grémiumnak 80 tagja volt. 20-20 tagot delegáltak a kommunista, a szociáldemokrata és a kisgazda pártok, valamint a szakszervezetek. A megszálló szovjet hadsereg árnyékában, a képviselőtestület egyenlőtlen összetétele mellett a tisztségében megerősített Szalay Sándor polgármesterként behatárolt mozgástérrel rendelkezett. Jellemző, hogy igazoló jelentést kellett írnia a Fegyverszünetet Ellenőrző Orosz Katonai Bizottságnak az Újpesten a háború alatt történetekről, a zsidótörvények gyakorlati végrehajtásáról. A polgármester mindent megtett, hogy

Újpest mihamarabb kiheverje a háború okozta sebeket. Az 1944-1945-ös tél árvízzel búcsúzott a várostól, a Dunába robbantott hidak mögött feltorlódnak a folyó kilépett a medréből. A víz visszahúzódnak követően meg kellett erősíteni a gátakat, újjá kellett építeni a bombázások során romba dőlt és az áradás által elpusztított épületeket is. Megnyitották az óvodákat és az iskolákat, az élet lassan visszatért békés kerékvágásába. A város közigazgatása olyan lendületesen lett úrrá a nehézségeken, hogy a belügyminiszter „kifogástalannak, példaadónak találta a legfelső határig, és Újpest megyei várost három más várossal mintavárossá jelölte ki”. 1945 novemberében végre helyhatósági választásokat tartottak, melyet a kisgazdapárt nyert meg, 36 mandátummal. Ugyanakkor az egységfrontba tömörülő 21 szociáldemokrata és 20 kommunista képviselő továbbra is biztosította a baloldal többségét az újpesti testületben. A városvezető töretlen népszerűségnek örvendett, munkatársai és politikai riválisai is elismerték, hogy személyében a szaktudás hallatlan munkabírással párosul. Újra vállalt közéleti szerepet is. Az UTE 60 éves jubileumakor a sportegyesület társelnökévé, a Magyar Szovjet Művelődési Társaság alelnökévé választották.

Az építő munka mellett keserves feladatokat is végre kellett hajtania. Ekkor került sor az úgynevezett B-listázásra, azaz a közigazgatás „megtisztítására” azon emberektől, akiket múltjuk miatt megbízhatatlannak minősítettek. Újpesten az 504 városi alkalmazott közül 143 főt bocsátottak el, részben gazdasági megszorításokra hivatkozva. Az Újpestre is nehezedő szovjet nyomást jelezte az a tény, hogy 1947-ben emlékművet emeltek a hős felszabadítónak az István téren. Az avató ünnepségen Tildy Zoltán köztársasági elnök és Vörös Hadsereg parancsnokai is jelen voltak. Ezt az eseményt a polgármester azonban már nem élhette meg.

Szalay Sándor egészségét a felfokozott munkatempó, a kényszerpályán történő politikai mozgás és a városáért érzet aggodalom teljesen felőrölte. 1947. március 6-án váratlanul elhunyt. Az egyetlen újpesti polgármester volt, akit hivatali ideje alatt ért a halál. A megyeri úti temetőben, családi sírban nyugszik. Nevét sem utca, sem intézmény nem viseli Budapest negyedik kerületében.

Salgó várának romjai 19. századi metszeteken

Salgótarján, ahol Szalay Sándor született, ma Nógrád megye székhelye. Nevét a Salgó (jelentése: fényes) és a Tarján patakokról kapta. (Ez utóbbi a honfoglaló törzsek egyikének nevét őrzi). A város a Karancs-Medves hegység és a Cserhát észak-keleti nyúlványai között, kétszázötven méter tengerszintfeletti magasságban helyezkedik el. A település középkori múlttal büszkélkedhet. Egy közeli magaslaton a 13. század második felében emeltetett lakótornyot, majd köré várat a Kacsics nemzetség. Salgó várát a későbbiekben birtokolta Szapolyai, Werbőczy, majd 1554-től a török is. 1593-ban a keresztény seregek visszavívták, és az ostrom során felrobbantották. Az ettől kezdve romként magasodó várat 1845 nyarán Petőfi is meglátogatta. Erről így írt: „Talán nem volt Magyarországon olyan vár, mely oly közel szomszédja lett volna a csillagoknak, mint Salgó. Sokáig ültem romjainak legfelső csúcsán, tekintetem mérföldeken, lelkem századokon túl barangolt”.

A vár közelében, a völgyben elterülő Salgótarján lassan fejlődött. 1647-ben malom és kovácsműhely volt a faluban, de a lakosok létszámáról nincs ismeretünk. Csaknem három évtized után, 1674-ben készült az első fennmaradt Canonica Visitato,

amelyből kiderül, hogy Salgótarjánnak 247 lakója volt. A falu közepén állt a nagy, tágas plébániatemplom. Az épület, illetve annak elődje már a 13. század óta ezen a helyen állt. A plébánia épületét jó állapotúnak írták le, amihez istálló, pince is tartozott és sövénykerítés vette körül. A török háború utolsó szakasza, főleg az 1682. évi füleki ostrom ezt a kis lélekszámú falut sem kímélte, elhagyatottá vált a település. Egy évtized múltán kezdődött meg az újjáépítés és a benépesítés. A 18. század elején gróf Wolkra Ottó, majd a Szluha család lett a falu birtokosa. Tőlük vette meg 1748-ban Jankovich Miklós septemvir a salgói uradalmat (faluval együtt), s a Jankovich család lett csaknem egy évszázadig a település fejlődésének, életének a meghatározója. Várossá csupán a 19. század derekán növekedett, mikor megnyitották az itteni első szénbányát. A kiégyezés évében a vasút is elérte Salgótarjánát. Gazdasági kapcsolatai a Felvidék bányavárosaihoz kötődtek. Járási szolgabírói hivatal és járásbíróság működött a városban. A Trianont követő gazdasági trauma fejlődését visszavetette. A második világháborút követően erőltetett iparosítás kezdődött Salgótarjánban. A város 1950-től a megye székhelye lett. A 60-as évektől épült ki a valamikor modernnek mondott, mára részben elavult központja. □

Hatvanöt évig volt hűséges a cérnagyárhoz

Néhai Teszár Tibor 1925. november 21-én lépett be az Angol-Magyar Cérnagyárba, melyhez 65 évig kitartó hűséggel kötődött. Alakját fiával, ifjabb Teszár Tiborral idéztük meg.

– Édesapját a cérnagyár régebbi – s valószínűleg még mai – dolgozói közül is sokan jól ismerték. Hogyan került ide 1925-ben az ifjú Teszár Tibor?

– Apám 1905-ben a Felvidéken született, uradalmi erdész édesapját négyéves korában veszítette el. Édesanyja őt és három testvérét állami tisztviselői fizetéséből nevelte. A fiatalember Szegeden végezte el a felsőipariscolát, de diplomával a zsebében sem talált helyben állást. A fővárosban is próbálkozott. Szerencsének számított, hogy segédmunkásnak felvették az Újpesten épülő Angol-Magyar Cérnagyár építkezésére.

– Jelen volt szinte az első kapavágástól.

– Igen, elszegődött, a mai szóval élve: zöld mezős beruházáshoz. A skóciai cég által megvásárolt terület harmadára a cérnagyár, harmadára lakások és népjóléti intézmények (orvosi rendelő, óvoda) épültek, a többi esetleges bővítés céljára beépítetlen maradt. Hazai mintára épült nagyobb villa az angol igazgató, kisebb a magyar társvezető használatára, két több lakásos épület a cégvezetők, főművezetők részére. A beépítetlen területen a tisztviselőknek tenispályát, a munkásoknak kuglipályát, focipályát alakítottak ki.

Ekkoriban a Coats és Clark cégnek 64 gyára volt világszerte. Sokáig a cérnát ez az egyetlen mamut cég termelte a világon egyedül. Az újpesti beruházás konkrét oka a trianoni szerződés volt, mely a pozsonyi, szintén Coats érdekeltségű vállalatot határon kívülre helyezte.

– Aztán felépült a gyár megérkeztek a gépek. Hogyan került édesapja a gyárba?

– A felsőiparisiskolában géplakatosi szakmát is tanult, ügyesen dolgozhatott az angol szerelők irányításával, s német nyelvtudásával

jól boldogult. Kis lépésekkel egyre feljebb emelkedett a ranglétrán. Először a gyűrűsfonodai majd az előfonodai művezető mellett gyakornokoskodott. Művezető lett, utána a fonoda részleg osztályvezetője. Kinevezését tanulás előzte meg. 1934-ben már megfelelő angol nyelvtudással – hiszen a gyárban írásban és szóban az angol volt a hivatalos nyelv – a vezetőség tanulmányútra küldte Skóciába és Angliába. Külföldön tanulta meg a cérnafonás szakmai fortélyait. Mesélte, hogy az anyavállalatnál már ekkor sokat adtak a környezetvédelemre, a gyár hatalmas parkban állt, a sok-sok fa beültetésével a környék pormentesítését szolgálták a szakemberek. Itt gyűltek össze a világ minden tájáról a továbbképzésre kiküldött „studentek”. Az angolok szigorúak, már-már könyörtelenek voltak az oktatásban. Kéthárom hétig tanult minden részt vevő egy-egy munkafázist, de ha ennyi idő kevésnek bizonyult a tökéletes elsajátításhoz, addig gyakorolt, míg tökéletesen nem látta el a soron levő feladatot. Apám hazaérkezése után kapta meg az osztályvezetői kinevezést. A biztos egzisztencia birtokában megnősült, három évvel ezután születtem.

– Mi történt a háború alatt? Az angolok elhagyták az országot, de a gyár továbbra is létezett.

– Az angol vezetők – ellenséges hatalom állampolgárai – eltávoztukkor apámat bízták meg a gyár igazgatásával. A munka nem

Teszár Tibor a Cérnagyár udvarán 1945-ben

állt meg. Jöttek a németek, a háború ide is be-
tört. Egy alkalommal miniszteriális vezetők
körében jelentek meg a német tisztek, és pa-
rancsba adták, robbantsák fel a gyár kéményét,
mely a Váci útra rádőlve valamelyest akadá-
lyozta volna a szovjet csapatok előnyomulását.
Egy magyar főember apám fülébe súgta, ha-
csak lehet, késlekedjenek, ne robbantsanak.
Így is történt. Innen is vittek el munkaszol-
gálatra munkásokat, tisztviselőket egyaránt.
Obudán gyűjtötték össze őket, később sem
tudtunk meg róluk semmit. Az oroszok szá-
mára is fontos volt a gyár, rögtön hadiüzemmé
nyilvánították. A szovjet parancsnok, Novikov
kapitány parancsára fegyveres őr vigyázott az
apámra, aki fontos „nacsalnyik”, azaz főnök
volt. Mindenhova követték, még a templomba
is, de az ellátásáról gondoskodtak. 1945 tavasza
még természeti csapást is hozott. Az Újpestet
is elöntő jeges ár 64 méter hosszan döntötte be
a gyár kerítését. Víz alá kerültek a gépek. Sze-
rencsére két nap alatt levonult a rettenet. Jöhe-
tett a helyreállítás. Ezután rövid időre, 1948-ig
visszatértek az angolok, egy fiatalabb garni-
túra. Apám a fonoda vezetője lett.

– *Jött az államosítás. Édesapja milyen fel-
adatot kapott az állami irányítástól?*

– A Rákosi-korszakban alig változott a
helyzete. A gyárigazgatók a szakembert látták
és becsülték meg benne: apám lojalitása
töretlen maradt a szakmához, politikailag pe-
dig nem konfrontálódott. Az angol gépek el-
használódtak, helyüket folyamatosan átvették
a szocialista országokban gyártottak. Az alap-
anyag – a pamut – is silányult, szakmailag még
érdekes is lehetett belőlük minőséget gyárta-
ni. Az akkor szokásos szakmai elismerésekből

A Cernagyár igazgatói villája

kapott is bőven (egy marék vörös csillagot ha-
gyott rám). Baja igazán 1956 után lett, bár
semmi szerepe nem volt a forradalomban. Ak-
koriban jöttek rá, hogy osztályidegen volt,
„imperialista ügynök”, „klerikális reakció”.
Nem bíztak benne, egyre lejjebb került. Apám
szakmaszeretét ez nem ingatta meg: túrt és
dolgozott tovább. Sokszor vallott így: „Ne-
kem ez a gyár olyan, mint maga az élet, szép
időkkel és nehéz percekkel, jóval, rosszal,
örömmel, bánattal ajándékozott meg.” 1965-
ben ment nyugdíjba, de folyamatosan tovább
dolgozott négy órában: munkavédelmi fele-
lősként foglalkoztatták. A rendszerváltás után
visszatérő Coats cég mai mentalitással folytat-
ja a régi hagyományokat. Apámat hűsége elis-
meréséül nyugdíj-kiegészítéssel jutalmazták.
Öregkorában is fegyelmezett, aszkéta életet
élt. Étkezésben mértékletes volt, rendszeresen
tornázott, 99 évesen, 2004-ben hunyt el.

– *Szép emlékeket őriz édesapjáról. Milyen
élményei maradtak gyermekkorából, hogyan élte
meg ezeket az éveket a gyárvezető fia?*

– A Fóti út még homokos, sá-
ros volt. Kolóniánk betonfal-
lal volt körülvéve, a „splendid
isolation” jegyében. Mellet-
tünk még búzatábla ringott.
Kisgyerekként zárt csodavilágban éltem. Isko-
lába kerülve tűnt ki, hogy „proli” környezet-
ben felnőtt „urigyerek” vagyok. Bár ez inkább
csak a tudatomban valósult meg, mintsem
konfliktusosan. Szüleim az újpesti polgári tár-
saság tagjai voltak: barátaik lettek a grófi ma-
jorság tisztartója, a jó hírű gyerekorvos, a
szülészorvos, keresztapám a miniszteriális fő-
tisztviselő. Pajtásaim ezekből a családokból
kerültek ki. A Megyeri úti elemiben az ON-
CSA telep gyerekei között tanultam. Első bi-
ciklimmel kikerekeztem a Fóti útra, hirtelen
körülvett néhány túlkoros kamasz. Alighanem
„einstand” lett volna belőle, ha meg nem szólal
egy rekedt hang: „Ezt ne bántsátok, ez szokta
megcsinálni a számtan leckémet!” Talán az eh-
hez hasonló élmények miatt lettem mai szóval
szociálisan érzékeny, kiváltságellenes.

– *Milyen emlékei vannak tanulmányairól?*

– Paradox módon jó idők jártak ránk. A
Lőrinc utcai polgári fiúiskola tantestületét re-
akciónak minősítették, és büntetésből egyben
vágták ki Megyerre. Nagyszerű tanári kar volt,

dacból egyikük sem adta föl világnézetét, pedagógiai módszereit. A Könyvesben is hasonló helyzet fogadott. Olyan tanáraink voltak, akiket jó nevű pesti iskolákból tiltottak ki. Az Evangélikus Gimnáziumból, a Szent Margit Gimnáziumból, egy „megtévedt” még az újonnan alakult Lenin Intézetből is érkezett. Világnézetünk, hazaszeretetünk alakítása szempontjából meghatározó egyéniségek voltak magyartanáraink: dr. Kicsi Sándor, dr. Zelenka Margit, de mindenekelőtt osztályfőnökünk, Pacorné Gulácsy Klára. Külföldön tanult, olasz-német szakos, fess és szépreményű fiatalasszony, Pacor Ernő vezérkari ezredes felesége. Férje a háború során Gulagra került, nem tudott róla semmit. „Osztályidegenként” így került ki Újpestre, ahol a német mellett oroszot kellett tanítania. Mekkora lélek kellett ahhoz, hogy elsajátítsa a megszállók nyelvét, ráadásul szakszerűen és élvezetesen tanítson bennünket rá! (Pacor ezredes 1956-ban szabadult, az érettségi bankettünkön találkoztunk vele.)

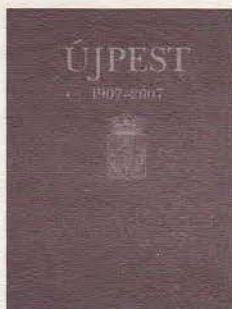
– *Milyen szakmát választott, követte-e édesapját?*

– Nem volt ellenérzésem a műszaki tudományokkal szemben, de alkatilag a humanitárak jobban vonzottak. Érettségi után a Chino-

in gyógyszergyárban helyezkedtem el, és vegyésztechnikus lettem. Az igazi megoldást az hozta, hogy sikerült a csomagolástechnikai laboratóriumba jutnom, itt már a formák, színek, idegen nyelvű feliratok vártak rám – jobban az én világom. Meg is maradtam ennél a szakterületnél – félig műszaki, félig esztétikai téma-területen. A gyógyszeriparban, szakintézetben, majd kozmetikai-háztartásvegyipari csomagolástechnikában teljesedett ki a munkám. Tanulás helyett bizony szívesen rajzolgattam, színeztem, vagdosgattam ki mindenfélét. Apám gyakran korholt: „Ne nudlizd el az idődet, sosem lesz belőled semmi!” Ehhez képest úgy hozta a sors, hogy harminchat év munkaviszonyból harminckettőig a nudlizókészségemből éltem. A szakmai csúcsot a Caola csomagolás fejlesztési osztályának vezetése jelentette. 1995 óta vagyok nyugdíjas. Ma már nincs Caola és nincs ilyen szakma. Nyugati gépek, kiváló minőségű anyagok, dokumentációk állnak rendelkezésre, hol vannak már a „régis szép idők”, amikor mostoha körülményekből kellett szaktudással és igyekezettel kihozni valamit! Tehát: szerencsés korban születtem és éltem. Jó házasságom, három okos felnőtt gyermekem és hat szép unokám teszi teljessé az életemet. □

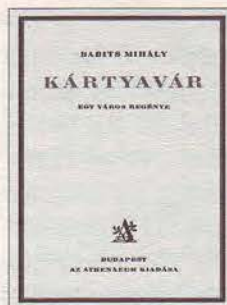
Újpesti Cérmagyár, fonoda az 1950-es években

A százéves városnak állít emléket az a nagyalkú, elegáns kötet, amely több mint negyven szerző írását tartalmazza. Az Estók János történész által szerkesztett kézikönyv Jolsvai András személyes hangú bevezető publicisztikája után Újpesthez kötődő szakemberek és helytörténet-kutatók tanulmányait fűzi egybe. A városépítészettől a közlekedésig, a legjelentősebb gyáraktól a kultúráig tart az ív, amely áthidalja egy évszázad történéseit. Mégse gondolja az olvasó, hogy a szó hagyományos értelmében tudományos könyvet lapozgat, hiszen szinte valamennyi írás arról tudósít, hogy hús-vér emberek: arisztokraták, kereskedők, ipari munkások, művészek álltak Újpest fejlődésének hátterében. A kötet különleges értékét növeli, hogy valamennyi íráshoz válogatott archív fényképfelvétel vagy illusztráció társul. A tanulmányokat forrásutalás egészíti ki. A kötet végén a szerzők rövid szakmai életrajza is olvasható.

Ismert a szerző és ismerős a kötet címe is, hiszen Hermann László állandó szerzője Értesítőnk Híres újpestiek című rovatának. A lapban megjelent portrék – újabakkal kiegészülve – e könyvben időrendben követik egymást. Az első életrajz Fekete János grófé, aki egy évszázaddal Károlyi István előtt Fót, Palota és Megyer birtokosa volt, az utolsó Kósa Pálé, akit az Újpesti Forradalmi Bizottság elnökeként 1959-ben kivégeztek. Harminc különleges sors, harminc személyiség követi egymást, s mellettük – Bázeltől Los Angelesig, Gyulától Sáropatakig – harminc olyan hazai illetve külföldi település, amely Újpesten kívül meghatározta életüket, pályájukat. Minden személy mellett grafika vagy fotóportré is szerepel a kötetben. Az olvasmányos stílusú, tartalmában-formájában egyaránt igényes összeállítás máris folytatásért kiált.

Sokan Móricz Zsigmond Rokonokjához hasonlítják Babits könyvét, mások az 1910-es évek Újpestjének kulcsregényeként tartják számon. Tény, hogy „a lápok és panamák világa” – azaz a kisvárosi belterjesség, az összefonódások és a korrupció ebben a regényben is megjelenik. Az író többször is kijelentette, hogy a létező helyszínekkel vagy személyekkel való hasonlóság „kizárólag a véletlen műve”. Babits tanárként 1911 őszétől egyetlen tanévet töltött Újpesten, a város néhány évvel később ihletadó témája lett. A regény 1923-ban az Atheneumnál jelent meg könyvalakban. Erről a kiadásról készült a mostani reprint változat, amelyhez Sipos Lajos írt utószót. Az írás napjaink olvasóihoz szólva segít megfejteni és nevesíteni a regényben feltűnő helyszíneket, Újpest korabeli városvezetőit, illetve a város néhány híres-hírhedt polgárát.

Mindhárom kötet Újpest Önkormányzatának megbízásából a Kossuth Kiadónál jelent meg. Megvásárolhatók az Újpesti Helytörténeti Gyűjteményben (Berda József u. 38.).

Új-Megyer első hegybírója

A Közművelődési Kör tagjai az Újpesti Várospanapok keretében, augusztus 31-én avatták fel Tóth Béla szobrászművész munkáját, Mildemberger Márton, Újpest (Új-Megyer) első hegybírója tiszteletére készített domborművét.

Liszt Ferenc újpesti emlékhelye

Szeptember 2-án ünnepélyes keretek között avatták fel azt a márványtáblát, amely Liszt Ferenc újpesti látogatásának állít emléket. A művész dr. Varga Ferencnek, az állatorvosi sebészet első professzorának villájában, a Vécsey utca 120. számú házban lépett fel. A tábla alkotói: Nagy Károly és Nagy Edit szobrászművészek.

Szeptemberi számunkban az 1., 5. és 7. oldalon látható fotókat az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény bocsátotta rendelkezésünkre.